

091
Colegiului și Prietenilor

Ioan Bogdan

În -semn de

stimă.

Autoarea

1906 Sept. 27 Jasi

CETATEA
SARMIZEGETUSA
RECONSTITUITĂ
DUPĂ COLUMNA TRAIANĂ
ȘI
RUINELE DIN GRĂDIȘTEA

DE ACELAȘ AUTOR

Știința sau Vandalismul d-lui Tocilescu. Lipsa unei metode de cercetare a ruinelor.
Iași, 1906.

Săpăturile d-lui Tocilescu la cetatea Drobetae. Nimicirea unei stațiuni istorice importante. Iași, 1906.

Le trophée d'Adamclissi. Etude archeologique. Jassy, 1905.

O problemă politică. Cestiunea macedoneană, cauzele turburărilor și intervenția diplomației europene. Iași, 1903.

Lumi vitate. Filosofia Upanișadelor, din lumea chaldee, originea Arienilor, etc. Iași, 1901.

Cultul Cabirilor în Dacia. Tesă de licență în studiile istorico-filosofice, București, 1889

CAROL I
FUNDATIA REGELE

SARAJEVO-TUSA
reconstituită de Teodor Ambroscu

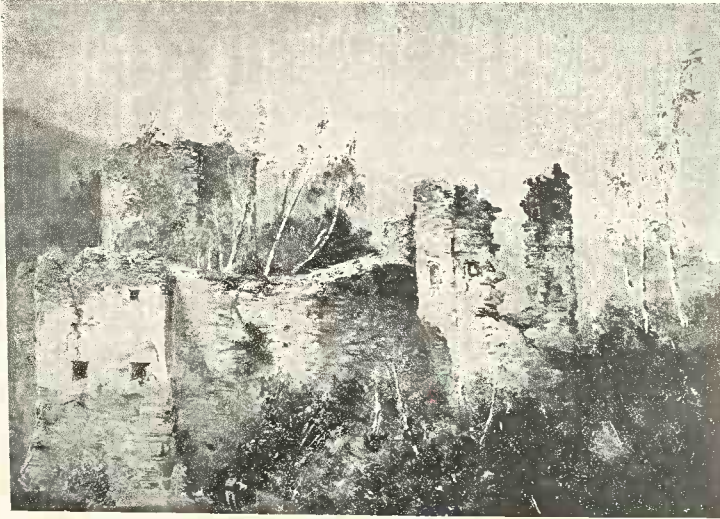

Fig. 1. RUINELE CETĂȚII COLȚEA.
(Transilvania.)

Fig. 2. CETATE DACĂ REPRESENTATĂ PE COLUMNA TRAIANĂ.
(Cichorius scena CXI.)

Inu.A.43.051

CETATEA

SARMIZEGETUSA

RECONSTITUITĂ

DE

TEOHARI ANTONESCU

PROFESOR DE ARCHEOLOGIE LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

OPERĂ ILUSTRATĂ CU TREI PLANȘE ȘI CONȚINÎND UN RESUMAT
IN LIMBA FRANCESĂ

28988

IAȘI

TIPOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17

1906

1947 CONTROL 1953

1958

1961

BIBLIOTECA ...
COTA 25091

AC 277/05

B.C.U. Bucuresti

C28988

PRECVINTARE

Numele Sarmizegetusei deșteaptă în sufletul nostru întotdeauna imaginea acelor lupte eroice dintre Romani și Daci, ale cărora urmări a fost plămădirea naționalității noastre. Era deci firesc lucru, ca, odată cu jubileul Regelui, sărbătorirea celor 1800 de ani de când s'a stabilit neamul nostru pe acest pământ al Daciei ferice, să fie însoțită și de dorința de a vedea reclădită măcar în lut faimoasa Sarmizegetuză, a căreia strălucire o arată cu atâtea amănunte artistul columnei traiane. Când D-l D. Onciul, cunoscutul cercetător al istoriei noastre, ne-a propus această reconstituire, noi eram pe deplin convinși de frumusețea și importanța acestei lucrări. Mijloacele materiale pe care în parte D-l Dr. C. Istrati, comisarul general al expoziției naționale din 1906 și el un entusiast al acestei idei de reconstituire, ni le-a pus la dispoziție, ne-au făcut să nu mai pregetăm nici o clipă, deși ne dedeam seama foarte bine de greutatea mari pe care aveam să le întâmpinăm.

Erau greutăți mari de întâmpinat, aceasta ori cine își dă seama, de îndată ce-și amintește, că forma cetății, cași fisionomia ei internă și externă, de mult s'aun risipit și au dispărut sub velința de pământ așternută de vremuri și de restriști. Se știe, că discuția între învățați pînă și asupra poziției orașului de altă dată este astăzi încă vie și nelimpzită.

Dar, cu ceva dragoste pentru trecutul neamului nostru și cu multă osteneală în cercetarea ruinelor actuale și a spuselor columnei, am ajuns la rezultate care sînt îmbucurătoare: și acest lucru îl putem spune cu cugetul împăcat, că s'a făcut tot ce omenește și științificește se putea face.

Greu însă era de trecut în lumea realității imaginele făurite de minte. Cine nu cunoaște greutatea acestui moment? Icoanele

pe care mintea le încheagă în conture frumoase și răpitoare, îndată ce stă să treacă în lumea reală, sau se risipesc pe nesimțite sau s'arată ochilor noștri în mod întunecat și șters. Este une ori o adevărată deziluzie această trecere din clipa inchipuirii și pînă la realizare. Intocmai ca și nenorocitul poet din faimosul tablou al lui Gleyre, «Ilusii perdute», care amăgit și descurajat privește de pe țărături cum ilusiile sale, sub forma unor femei frumoase, se depărtează într'o corabie pe nesimțite de lîngă mal, pînă ce se perd în largul mării, tot asemeni și istoricul archeolog este cuprins de aceeași desamăgire în această trecere de la vis la realitate, cu deosebire numai că la dînsul imaginile sale sînt mai fugitive și mai greu de cuprins cu ochiul, căci ele se risipesc îndată ce vrei să le dai forme. Peste acest moment însă am trecut și astăzi cetatea daco-romană stă mîndră în sala cea mare a «palatului artelor» din Expoziția generală din București.

La realizarea ei, trebuie s'o recunoaștem, am fost ajutat de cîți-va tineri, plini de entusiasm și înzestrați cu multe însușiri artistice. În primul rînd este D-l C. I. Ștefănescu, căruia noi datorăm desemnurile și în parte colorarea, apoi D-l S. Arganini, D-ra Lucreția Botez și D-l D. Chipăruș, elevi ai școlii de bele-arte din Iași, care au modelat cu dalta formele caselor, a zidurilor de împrejmuire și a turnurilor de apărare, dînd cetății înfățișarea realității și în parte ceva din suflul stîns al vieții de odinioară.

Cît privește *realitatea* reconstituirii cetății, aceasta pe noi ne privește și în fața criticii stă răspunzător numai autorul acestor rînduri.

TEOHARI ANTONESCU

IZVOARELE PENTRU RECONSTITUIREA SARMIZEGETUSEI

RESUMAT: Situația geografică a Grădiștei și cîmpia Hațegului cu munții dimprejur. Descrierea ruinelor de la Grădiște de către baronul Hohenhausen. Starea actuală a ruinelor și înfățișarea Sarmizegetusei romane. Amfiteatrul, mîgura rotundă și peșterile zidite. Reliefele coloanei traiane, importanța lor pentru reconstituirea Sarmizegetusei. Descrierea celor patru grupe de reliefe, unul în primul război dacic, celelalte trei în al II război. Comentariile învățaților moderni asupra acestor reliefe. Publicațiile lui C. Cichorius și E. Petersen. Părerile lui Cichorius. Traian pornește de la Dunăre și ajunge la Kiș-kalan, înfățișat în scena LXXIII. Cichorius localizează scena LXXV la Sarmizegetusa și lămurește restul «procesiunii Dacilor». Greșelile lui Cichorius în localizarea capitalei dace din al II război. Capitala dacă așezată la Homorod, aproape de sorgințele Oltului. Părerile lui Petersen; constată erorile lui Cichorius. Scriitorii vechi ne vorbesc numai despre Sarmizegetusa ca fiind capitala lui Decebal. Scena LXXIV și CXXIV sînt identice, înfățișîndu-se Sarmizegetusa în mina Romanilor. Petersen formează din scenele LXXIV—LXXV și LXXVI, o singură grupă, cu castrul roman la stînga, pasul Porții de fier la mijloc și Sarmizegetusa la dreapta. În reliefele războiului II dacic, el regăsește imaginea Sarmizegetusei din primul. Orașul din grupa V identic cu cel din grupa IV și din grupa I. Erorile lui Petersen: grupele I, IV și V nu sînt tot una cu grupa III. Orașul din grupa II nu este vederea Sarmizegetusei. Capitala dacă are altă înfățișare de cît cea admisă de Petersen și Cichorius.

Firește, în paginile următoare nu e vorba să facem un studiu complet asupra Sarmizegetusei; intenția noastră este numai să dăm o îndrumare aceluia care, văzînd reconstituirea din Expoziția romînă, ar vrea să cunoască mai de aproape nu numai formele clădirilor înfățișate, dar în acelaș timp motivele care ne-au împins la această alegere. O

publicație mai largă și mai amănunțită asupra Sarmizegetusei va apărea în lucrarea pe care noi de ani de zile o pregătim asupra columnei traiane din Roma.

Ceea ce căutăm să punem în vederea publicului nostru, sînt următoarele cestiuni: Care sînt izvoarele noastre la reconstituirea Sarmizegetusei? Cum am ajuns noi să dăm cetății forma pe care o vedem în reconstituirea din sala „palatului artelor“ din Expoziție? Intru cît zidurile de împrejmuire, porțile de intrare, turnurile de apărare și construcțiile interne sînt adevărate?

Un oraș de însemnătate Sarmizegetusei, a căruia mărime nu-și găsea pereche în nici un alt oraș al Europei vechi, la nord de Dunăre, nu se poate să nu fi lăsat urme vădite despre existența sa. Prin urmare prima categorie de izvoare o vor forma însăși ruinele romane care au mai rămas din restriștea vremii. Afară de aceasta, notițele scriitorilor vechi, cu toată sărăcia lor, nu pot fi cu desăvîrșire mute; ele trebuie să ne povestească ceva asupra acestui oraș, care a avut darul să vadă împrejurul său luptele cele mai crunte pe care Romanii le au purtat vre-odată cu popoarele streine. Și de fapt, Dion Cassius și alții ne dau știri precise și sigure, de a căroră valoare ne vom da seamă mai departe. Dar cel mai prețios izvor al nostru, poate cel mai rar din cîte le-a lăsat omenirea veche timpurilor noastre, sînt de sigur scenele săpate pe reliefele columnei traiane, unde în două rînduri diferite ni se arată tocmai ceea ce doream mai cu căldură, forma cetății, porțile sale de intrare, pînă și construcțiile interne cu alcătuirea lor curioasă, dar reală și clară.

La aceste izvoare se cuvine să adăogăm și comentariile învățaților din apus, care au studiat columna și și-au dat seama de arătările sale. Vom înfățișa pe scurt, se înțelege, părerile lui Cichorius și mai cu seamă ale lui Eugen Petersen, a căruia înțelegere ageră și limpede a adus lumina cea mai vie în cercetările noastre.

A). Se știe că ruinele Sarmizegetusei se află în localitatea, cunoscută astăzi sub numele de Grădiște. Ele sînt așezate în colțul de sud-vest al cîmpiei Hațegului, o cîmpie răpitoare și largă.

Cimpia, este roditoare și brăzdată de ape multe, care vin din spre sud, de pe clina munților Hațeg, ale căroră culmi înalte se rînduiesc sub forma unui perete ce merge de la apus spre răsărit, pînă dincolo de vîrfurile pitorese al Retezatului, piscul cel mai înalt

al întregului lanț. La capetele acestui perete de stînci se ridică alte două masivuri, unul la apus, zis al Rîșcii și celalt la răsărit al Sebeșului, care închid cîmpia Hațegului la dreapta și la stînga, dîndu-i forma triunghiulară, pe care o are.

Cîmpia aceasta, care, precum am văzut mai sus, este încîntătoare și roditoare, mai împlinea o altă condiție, care pentru acele timpuri era nespus de importantă: era ușor de apărat, închisă precum era de jur împrejur cu munți înalți. În adevăr, numai cîte-va strimte spărturi, produse de văile rîurilor repezi, îngăduiau năvălitorului intrarea în largul cîmpiei. Spre apus nu era de cît o singură poartă, faimoasa Poartă de fer transilvană, sugrumată între cele două masivuri înalte ale Hațegului la sud și ale Rîșcii la nord. La răsărit e poarta Merișorului, care prinsă între culmea Retezatului și nodul Godeanului, formează un soi de gang prelung, închis la intrare în cîmpia Hațegului prin stîncea înaltă și prăpăstioasă de la Crivadia. În fine, la nord avem trecătoarea îngustă de la Orlea, păzită de virful dealului cu acelaș nume și care stă ca un turn uriaș de pază, împiedicînd după voce atît intrările în cîmpie cît și eșirile.

Această cîmpie în fine mai avea un bun, pe care natura i-l dase: era în inima vastului ținut al Carpaților, la încreucisarea marilor căi comerciale; căci prin cele două pasuri ale Merișorului și deci al Jiului și al Porții de fer transilvane se punea îndată în legătură cu marea cale comercială a lumii de atunci, cu Dunărea, printrînsa pe deoparte cu marea Neagră, deci cu bogata lume a Orientului, iar pe de alta prin Siscia și Aquileia cu Italia, deci cu centrul lumii cultivate.

În această cîmpie, la capătul său de sud-vest, acolo unde valea Hațegului se înalță mai mult, au zidit din timpuri imemorabile popoarele băstinașe cetatea stăpînitoare a Sarmizegetusei. De pe înălțimea zidurilor ei ochiul putea pluti în bună voce pînă la marginea orizontului, dominînd cu modul acesta lungul și largul cîmpiei. Această poziție era strategică, precum nu putea fi alta, și dovadă de aceasta este, că Traian, cînd a eucerit Dacia, a păstrat cetatea, formînd colonia sa Ulpia Trajana Sarmizegethusa.

Urmele acestei cetăți romane se pot vedea și astăzi în localitatea Grădiște; ele au fost înfățișate minunat de către baronul de Hohenhausen, într'o lucrare veche, dar foarte interesantă, intitulată „*Die Alterthümer Daciens in den heutigen Siebenbürgen*” și apărută la 1775.

Cu mici schimbări imaginea pe care cetatea o avea atunci, cam pe la finele veacului al XVIII, o are și astăzi.

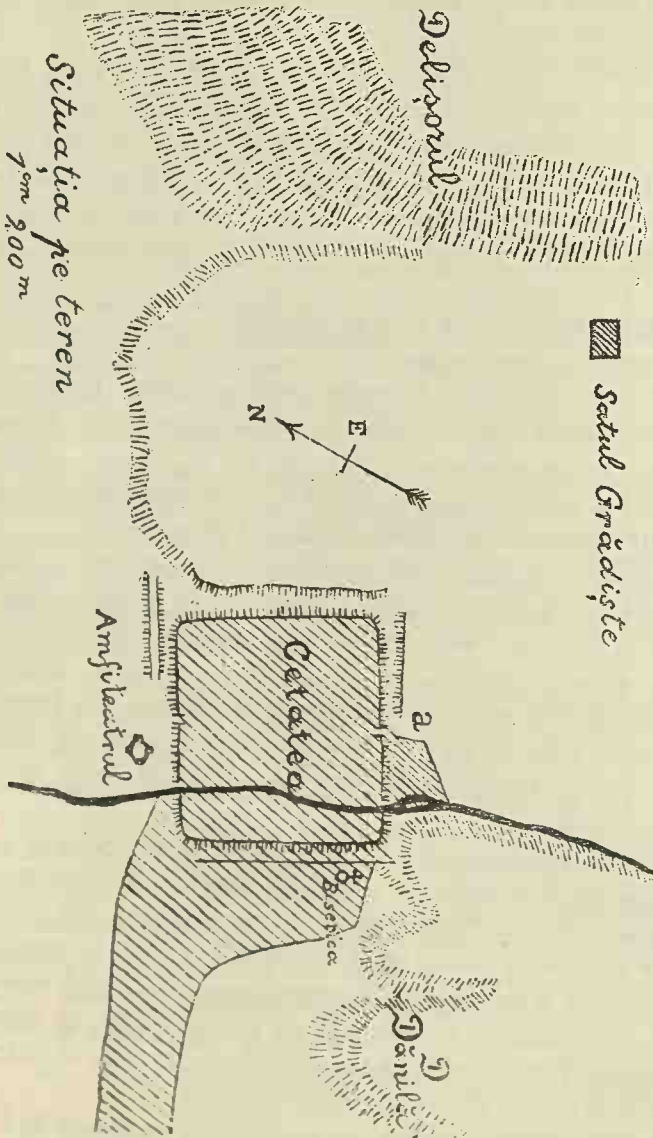

Fig. 1. Planul ruinelor din Grădiște.

Cetatea avea o formă dreptunghiulară¹⁾ cu latura cea lungă (latura de la sud la nord are o lungime de 563 m., iar cea de la apus la răsărit 623 m.) îndreptată de la răsărit spre apus. Zidurile de împrejurire aveau o grosime de $2-2\frac{1}{2}$ m. și se compuneau dintr'un miez, alcătuit din pietre de toate formele bine legate cu ciment dur și din două învelișuri de piatră regulată tăiată, u-

lul extern și altul intern. Acest zid înconjurător s'a păstrat mai bine

1) Planul ruinelor îl datorăm inginerului român, Pamfil Polonic.

pe laturea de răsărit. Un șanț larg de aproape 30 m., încingea pe din afară zidul, șanț săpat în pământ de jur împrejur, afară poate de laturea de vest, unde terenul este mai stîncos și abrupt. Topografia solului acestei cetăți romane este foarte interesantă; asupra ei trebuie să insistăm cu atît mai mult cu cît cunoașterea ei mai exactă ne ajută foarte mult la înțelegerea relievelor de pe columnă, unde ni se înfățișază Sarmizegetusa.

Solul pe care se află așezată cetatea este înclinat, cași valea întreagă, care se pleacă continuu pe o pantă nesimțită de la miazăzi spre miază-noapte, pînă ce dă în albia Hătegelului, un rîu care curge pe la marginea de nord a văii. Pe de altă parte, din pricina rîului Clopotiva, care, descinzînd din părțile Fureătura Clopotivei, taie cetatea romană în două părți neegale, terenul prezintă și o altă particularitate: are forma unei alpii care se pleacă de la răsărit și apus spre matea rîului. Din această pricină, profilul laturilor de nord și de sud se pleacă de la margini spre interior, unde este albia rîului, pe cînd acela al laturilor de răsărit și apus scoboară neîncetat de la colțul de sud spre cel de nord, unde atinge punctele cele mai joase.

În afară de cetate, cam pe la jumătatea laturii de nord, la 170 pași mai departe, se află ruinele unui amfiteatru, care a fost desgropat de către directorul museului din Deva. Iar între acest amfiteatru și laturea nordică a castrului se văd urmele unui drum roman, pe care țărani îl numesc „drumul lui Traian“ și care duce spre răsărit. De asemeni spre sud-vest pe culmea dealului lui Dănilă se văd resturi de zidărie romană, de unde țărani au scos pietre și cărămizi vechi cu stampile de cohorte.

În fine, tot afară de castru, însă în linie cu colțul de sud-est, cam la 100 de pași și mai bino se vede un fel de măgură înaltă, care nu poate fi naturală: iar între amîndouă sînt niște izvoare bogate de apă, care cu toată extraordinara lipsă de ploaie din vara anului 1905, ele tot n'au secat. Asupra acestor izvoare există o legendă la locuitorii satului Grădiște, legendă, pe care o raportez, fiind-că mi se pare foarte interesantă. Țărani ne vorbesc despre niște „peșteri“ care odinioară se aflau la stînga de colțul din sud-est al lagărului și ceva mai spre sud. „Din aceste peșteri eșeau odinioară izvoare bogate de apă, care curgeau spre nord formînd un rîușor. Aceste peșteri au fost astupate, din ce vremuri nu se

știe, în ori-ce caz din vremuri bătrîne, cu un zid de piatră. De atunci apa a izvorît în altă parte și numai puțin mai ese și de aici“.

Baronul de Hohenhausen însă, în descrierea pe care el o face asupra ruinelor „castrului“ roman din Sarmizegetusa, pe lângă alte lucruri interesante pe care le spune, adaogă și următoarele: „Îndată ce această localitate (Sarmizegetusa) a ajuns să fie asigurată întru cît-va de ori și ce primejdie, locuitorii care erau cu gînd prietinesc pentru Romani se adunară aci. Traian dete celor în stare să poarte armele în afara lagărului locurile din dreapta (însemnate pe planul nostru cu litera a), unde ei se întăriră cu un zid, care să-i pue în apărare contra năvălirilor dușmane mai ușoare“. (*Ibid.* pag. 3).

Nu avem să discutăm adevărul supoziției făcute de către baronul austriac, dacă locuitorii așezați în afară de lagăr erau coloniști romani, sau populație streină, care se stabiliseră lângă zidurile castrului; importantă este constatarea lui, că la colțul de sud-est al castrului roman se afla un zid care închidea o curte pătrată alipită de zidul cetății. Constatarea aceasta ne va servi la localizarea scenelor de pe columnă care ne înfățișază mai ales în al II rezboi imaginea Sarmizegetusei.

B). Cel mai bun mijloc de reconstituire al Sarmizegetusei însă este fără îndoială columna traiană din Roma. Se cunoaște scopul ridicării acestei colonne; se cunoaște de asemeni și rostul acelor reliefe săpate pe dînsa, reliefe, care despărțite la mijloc prin imaginea unei Victorii înaripate, între două trofee, ne desfășurau luptele împăratului Traian cu Dații, în cele două campanii militare ale sale. Ceiace se cunoaște însă mai puțin la noi în țară sînt publicațiile făcute asupra acestei colonne.

Fără a ne opri asupra monumentalei lucrări a lui Fröhner (*La colonne Trajane*, Paris, 1872, în 220 planșe fototipografiate), lucrare greu de minuit din pricina mărimii sale, voi aminti pe scurt cele două opere din urmă, a căroră valoare lămuritoare este cu mult superioară celor cîte au apărut mai înainte. Anume, sînt operele, *Die Reliefs der Trajanssäule*, (2 vol. text și 2 atlas) și *Trajans dakische Kriege* (în 2 volume), prima alcătuită de C. Cichorius și cealaltă de Eugen Petersen, opere însoțite de comentarii cu adevărat prețioase. Mai ales explicările acestuia din urmă sînt luminoase și de o rară pătrundere. Multe din concluziile noastre sînt întemeiate pe observările sale.

În ce privește Sarmizegetusa, artistul reliefului de pe columnă a înfățișat-o în două rînduri deosebite : odată în primul rezboi dacic și altă dată în al doilea. Pentru o mai bună înțelegere a descrierii noastre însă, ne vedem siliți să primim și noi, cași Eugen Petersen, repartizarea în scene făcută de către Cichorius, precum și numerotarea lor, cu toate că împărțirile învățatului german sînt uneori în contradicție cu intențiile artistului columnei din Roma. Afară de aceasta, fiind-că orice descriere nu poate să ne dea lămurit imaginea lucrurilor, vom adăoga câte-va schițe și desomne, care vor prezenta cititorului elementele necesare la reconstituirea Sarmizegetusei. Vom lăsa deci deoparte figurile personagiilor, care împodobesc și dau viață relievelor. Cine însă se interesează mai deaproape de aceste probleme, n'are decît să studieze columna în lucrările celor doi învățați germani de care vorbirăm mai sus.

Prima grupă. Reliefele care ne înfățișază Sarmizegetusa în primul rezboi dacic, se întind de la scena LXXIII (în punctul 188 după împărțirea lui Cichorius) și pînă la scena LXXVII (în 202), formînd o grupă întregă bine determinată și bine mărginită. Iată în cîte-va cuvinte elementele esențiale care aleătuiesc această grupă și care ne servesc nouă la reconstituirea capitalei dace. Grupa, care începe în punctul 188, unde se vede un plop înalt (vezi fig. 1, pl. III), ne înfățișază un zid de piatră de formă semicirculară cu o poartă boltită la mijloc. Spre dreapta, zidul se reazimă de un deal înalt pe culmea căruia se află un *aggor*, adică birne puse cruciș ; mai încolo terenul pare șes. Ceva mai departe, în 191, terenul devine iarăși muntos, care spre fund poartă un zid rond. Zidul e clădit din pietre cu rosturile regulate și poartă creneluri. De la poalele turnului izvorăște un rîușor, care după mai multe cotituri se pierde într'un basin sau jghiab de formă pătrată. Solul este deci în partă lină, scoborînd din fund spre în față. Ceva mai la dreapta se vede o cetate mare, care, după noi, este însăși Sarmizegetusa, a căreia zid de împrejmuire este clădit din piatră regulat tăiată. Zidul începe sus, între 192 și 193 (în punctul e), merge pieziș spre stînga, pînă în punctul unde este spărtura ovală din 192 (în e) : de aici, el o ia iarăși pieziș, însă în sens opus, spre dreapta, pînă la poarta cu canatul închis (în a) și cu turnul cu galerie de lemn deasupra. De la această poartă zidul de împrejmuire merge direct spre dreapta, înclinînd spre marginea de sus a reliefului pînă în

195 sus (în b'), unde încetează. Această parte de zid are două porți, una între 194 și 195, cu turn cu galerie de lemn deasupra și alta, mai la stînga, în 193, încă neisprăvită și cu indicația numai a scheletului celor două turnuri de lemn ale sale.

De la 195 înainte se înfățișază niște întărituri de lemn (*aggeres*), așezate neregulat, aci mai înăuntru, aci mai înafară, *aggeres* puse și ele pe muchea unor stînci cu atît mai înalte cu cît sînt mai departe spre dreapta. În 195, ele sprijină deasupra o poartă de lemn (în b—b'), iar mai spre dreapta două *vinea*, un fel de ceardac de scînduri cu strașină lată, una deschisă spre dreapta și cealaltă spre stînga; cea din urmă avînd înainte și o întăritură de uluci cu capetele ascuțite.

Spre dreapta de cetate începe peisagiul, care este simplu și caracteristic: el se desfășoară în ordinea următoare: întîi, la stînga, două șiruri de munți cu profilul cam arcuit, muntele din față este ceva mai scund decît cel din fund; apoi avem o curmătură în 197, un fel de vale, de sigur imaginea unei trecători; muntele care o mărginește spre dreapta are o formă piramidală trunchiată. În 198, după o nouă crestătură, adică o nouă vale, mult mai strîmtă decît cea dintîi, se ridică un alt munte, în forma unei măguri runde sau ovale care spre dreapta cade abrupt. În fine, a treia vale închisă cu un zid îndărătul căruia se văd două turnuri de lemn încă neisprăvite. Muntele care mărginește valea spre dreapta în 200—201 este rîpos, înalt și frămîntat; din el se lasă, spre stînga și în față o coamă, din care se desfac șiruri paralele de dealuri a căroră direcție este perpendiculară pe coama principală. Pe culmea acestor dealuri se află niște căsuțe înșirate la rînd. Este imaginea unui sat al căruia locuitori părăsindu-l coboară în cîmpie. În rezumat, putem spune că artistul columnei în scenele din primul rezboi dacic ne înfățișază, la mijloc, o cetate puternică cu ziduri și porți, precizată geograficește printr'un peisagiu caracteristic. Spre stînga, avem un lagăr roman de formă rotundă așezat în cîmpie, pe cînd spre dreapta, dincolo de peisagiu, avem un ținut muntos care încheie o vale bine întărită și unde se află un sat părăsit de locuitorii săi.

Grupa a doua. Trecînd la descrierea reliefele care ne înfățișază capitala dacă din al II-lea rezboi dacic, trebuie să observăm mai întîi, că ele formează mai multe grupe, care sînt de sine stătătoare

și care par să ne reprezinte diferitele laturi ale Sarmizegetusei. Această nouă grupă se întinde din 300 pînă în 315 (vezi fig. 2, pl. III), formînd un tot unic, izolat la stînga și la dreapta prin copaci. Iată în cîteva cuvinte care sînt elementele distinctive: în stînga, din 300—301 se vede un lagăr roman de formă rotundă cu o singură poartă; un zid de piatră pornește spre dreapta pînă în 301, de aici, după ce se rezimă de o muche de deal, cotește spre fund. Acest lagăr nu pare să fie tocmai departe de cetatea dacă din dreapta; o deducem aceasta după auxiliarii romani care vin din lagăr purtînd cu dinșii scări de lemn pentru asaltarea zidurilor Sarmizegetusei¹⁾. Capitala lui Decebal se află clădită pe un platou, care în punctul 301 este rîpos și înalt. Zidul, care împrejmuiește cetatea, e de piatră tăiată poligonal, poartă creneluri deasupra și pe dîndărăt două rînduri de galerii; capetele lemnurilor care țin podeala galeriilor es pe peretele din față al zidului. Un turn în 304; de aici încolo zidul poligonal în formă arcuită coboară continuu cu stînga pînă în 305, de unde începe să se ridice spre dreapta. Două porți, una după alta, cu *vinea* și *pluteus* între ele taie zidul în 305 și 307, zid care ajunge să dispară aproape la marginea de sus a reliefului; de la 307 pînă la 309 sînt niște mașini de război a cărora descriere și explicare o dă Cichorius și mai ales Petersen. Terenul după ce merge un timp, pînă în 311, la același nivel scoboară adînc: două turnuri în 312, un al treilea ceva mai departe în dreapta, un al patrulea în 314, încheie zidul poligonal, care acum format din pietre regulat tăiate, merge direct spre colțul din 315 sus, unde atinge înălțimea sa cea mai mare.

În fața acestui zid principal încă din 313, chiar de lîngă turnul cel mare din urmă, se desface un zid secundar, care după mai multe cotituri, se alipește din nou de zidul cetății ceva mai la stînga de colțul din 315, închizînd un spațiu destul de larg.

În rezumat, grupa aceasta de reliefe ne înfățișază în fond un platou destul de înalt, al căruia profil spre ambele capete scoboară într'o vâlcea mai adîncă spre stînga decît spre dreapta: dincolo de vâlcele terenul și prin urmare zidul de împrejmuire se înalță către dreapta pînă la capăt, către stînga pînă ce dă de stînga ripoasă a solului care slujește drept zid de apărare pentru Daci. Privită mai

1). Vom justifica mai tîrziu această denumire.

de aproape, această grupă se desparte în două jumătăți aproape egale prin copacul din 308, jumătăți care par a forma o opoziție vădită între ele ; de altminteri, această opoziție este pusă în lumină și prin felul de înfățișare al personajilor care se îndreaptă unele spre stînga, celelalte spre dreapta. Vom vedea noi ce încheiere importantă se poate scoate din această rînduire de figuri.

Grupa a treia. Grupa cea de a treia de scene, (vezi fig. 3, pl. III), care se întinde din 322 și pînă în 333, este mărginită spre stînga și spre dreapta de asemeni cu copaci. Ea ne înfățișază altă vedere a Sarmizegetusei. Prima scenă spre stînga ne prezintă incendiul unor case și palate, care, după spusa lui Petersen, nu sînt decît „palatele lui Decebal“. Terenul pare deluros și frămîntat, mai ales spre stînga ; dacă judecăm însă după înfățișarea clădirilor, solul scoboară mereu în pantă din fund spre în față, unde cade brusc ca un perete drept. Mai reese din imagine, că în 325 este un șanț adînc care merge pieziș de la dreapta spre fund și care nu se poate vedea în toată lungimea lui. Șanțul acesta servește de apărare zidului cu poarta din 325. În fund, un zid de piatră închide scena : iar în față între pantele abrupte ale stîncei sînt două crîmpee de ziduri cu cîte o poartă și un turn în 324 și 323. Mai multe construcții rînduite pe două șiruri se văd în interior și anume, sus, un turn rond cu cîte o aripă de clădire la stînga și la dreapta ; mai jos, trei clădiri cu poartă și ferestre așezate la rînd după un turn rond însă mai mic decît cel de sus. Se pare că între aceste două șiruri de clădiri este o stradă, care se prelungește prin poarta cea mare a zidului pieziș din dreapta.

Din 325 și pînă în 332 ni se înfățișază zidul din afară al cetății cu mersul său neregulat și complicat. Zidul de împrejmuire, format din pietre regulat tăiate, începe de sus în fund (în 325) merge în linie dreaptă, dar pieziș, aci este o primă poartă cu turn deasupra ; apoi, după ce face un unghiul aproape drept, în 326 se înalță și se încovoae în acelaș timp pînă în 327, unde se află a doua poartă. Zidul acesta urcă din nou panta unui deal, care pătrunde adînc în interiorul cetății, pentru ca din dreptul turnului din 328 să scoboare la vale. De la 329 el iar se urcă pe panta unui deal stîncos, pînă ce se termină în 332 cu o poartă uriașe. În 331 un alt zid transversal care vine din interior se alipește de zidul din afară tocmai acolo unde este un turn rond cu două etaje (în 331).

Privind în general întreaga grupă, trebuie să recunoaştem că şi aici avem înfăţişarea a cel puțin două laturi din Sarmizegetusa, la care se adaugă o cetăţue externă întărită şi ea cu ziduri şi cu turnuri de apărare. Laturile capitalei însă ar putea să aibă întinderea următoare: din 325 sus şi pînă în 327 ar fi laturea din stînga, pe cînd de la 327 înaintea şi pînă la poarta din 322 ar fi cea de a doua.

Grupa a patra. În fine a patra grupă de reliefe, (vezi fig. 4, pl. III), în care artistul pare că condensează elementele esenţiale pentru recunoaşterea Sarmizegetusei, este cea care se întinde din 337 şi pînă la 343 şi unde artistul ne înfăţişiază capitala dacă în urma cuceririi romane din al II rezboi. Elementele topografice esenţiale în această grupă sînt, începînd de la stînga spre dreapta următoarele: un turn cu cupolă între 337 şi 338, aşezat pe culmea unui deal; de lîngă turn începe un fel de tăetură trasă în zigzag şi cu margini paralele mai înalte; această tăetură merge spre dreapta şi în faţă, unde terenul abrupt se încheie de o parte şi de alta cu două turnuri cu poartă şi cu ferestre; de la marginea din dreapta a turnului cu cupolă începe un zid, care astupat de trupurile soldaţilor romani se încovoae spre în faţă şi la dreapta, unde în *a* are o poartă văzută în profil. Acest zid, care este de piatră cu rosturile regulate, după ce coboară în 339 şi se înalţă pe pantă în 340, scoboară din nou, pentru ca în fine să se urce pe muchea unui deal stîncos din 341 — 342; în dreptul spărturii runde din 343 se împreună cu un zid ce vine pieziş din fund; o poartă ai căreia stîlpi apar în 343 încheie zidul. În fine, două turnuri, unul în 341 şi altul în 339, unde se termină un zid pieziş, tras drept din fund şi pînă în faţă, împlinesc notele distinctivă ale cetăţii dace.

Ştim, că atît Cichorius cît şi Petersen adaogă la aceste reliefe, care ne reprezintă imaginea Sarmizegetusei şi pe cele care formează scena CXI, cuprinsă între 293 şi 297 (vezi fig. 2, pl. II). Dar această cetate nu are nimic de a face cu imaginea Sarmizegetusei: ea se raportează la altă cetate, care există şi astăzi în Transilvania şi a căreia localizare o vom face ceva mai departe.

Aşa dar, pentru reconstituirea Sarmizegetusei avem 4 grupe de reliefe, dintre care una (I) face parte din primul rezboi dacic, iar celelalte trei (II, III şi IV) din cel de al doilea.

Grupa I cuprinde scenele LXXIII—LXXVII (din punctul 188—202):

„ II „ „ CXIII—CXVI („ „ 302—315);

Grupa III cuprinde scenele CXIX – CXXII (din punctul 322 – 333) și
 „ IV „ „ CXXIV – CXXVI („ „ 337 – 343).

C). La acest izvor prețios pe care-l găsim în reliefele columnei traiane, se cuvine s'adăogăm și comentariile învățaților din apus asupra acestor reliefe. Vom rezuma deci pe scurt, părerile lui Cichorius și ale lui Petersen.

Cichorius, în cele două volume ale sale de comentarii asupra columnei, ne prezintă o sumă de observații și vederi nouă care sînt prețioase și anume, unele sînt făcute cu prilejul primei grupe din întiul rezboiu dacic, altele, care caută să lămurească grupele II, III și IV din al II rezboiu. El mai încearcă să recompue forma capitalei dace și într'un excurs aparte, publicat la finele vol. III din lucrarea sa mai sus citată. Nu avem intenția să facem aci o dare de seamă a vederilor lui Cichorius; totuși trebuie să spunem, că aceste vederi ale sale stau în legătură cu concepția pe care acest învățat o are despre mersul armatelor romane în rezboaele dacice. El pretinde, de pildă, că, în primul rezboiu dacic, împăratul Traian, în a treia sa campanie, pornește de la Dunăre; că, după ce trece cu armatele sale podul de lemn de la Drobetae, el, luînd cărarea prin Oltenia pe la Bumbesti, de aci la Rimnic, pasul Turnu Roșu (la Olt) și pe valea Sibiului, ajunge la Mureș, acolo unde riul primește pe stînga pe afluentul său Streiul care-i aduce apele de pe elina nordică a munților Hațeg.

În scena LXXIII Cichorius vede chiar imaginea „exactă“ a localității de la Kiș-Kalan, mai la sud de revărsarea Streiului în Mureș. Zidul rond cu poarta boltită, despre care noi am spus mai sus că aparține unui castru, nu este, după dînsul, de cît un zid de piatră ridicat de-a curmezișul văii înguste a Streiului. El avea de scop să închidă comunicațiile dintre capitala regatului dac și ținuturile nordice mai bogate și mai bine populate ale Daciei. Argumentul său cel mai puternic era nu numai că „terenul din localitate (Kiș-Kalan) corespunde minunat (vollkommen) cu arătările columnei“, dar mai cu seamă în indieările topografice ale scenei LXXIV. În adevăr, specific, după dînsul, în scena aceasta este acel basin dreptunghiular și acel canal cu marginile înalte, prin care curge o apă; iar basinul se află și astăzi în ființă la Kiș-Kalan, tăiat în mod natural în stîncă și în forma pe care o vedem pe columnă. Aici, la Kiș-Kalan era faimoasă în anticitate stațiunea termală, cunoscută pe tabla lui Castorius

(Peutinger) sub numele de Aquae. Și pe aici au trebuit să treacă armatele romane cu împăratul Traian, cînd au pornit din valea Mureșului spre Sarmizegetusa.

Firește, unele din aceste localizări ale lui Cichorius sînt greșite; totuși aceste greșeli nu ne împiedică să recunoaștem valoarea însemnată a explicărilor sale, mai ales pentru scenele care privesc primul rezboi dacic. Așa, de pildă, un merit însemnat al învățatului german, este acela de a fi recunoscut în formele de munți reprezentați pe columnă în scena LXXV, din 196—199, ținutul muntos de la apusul Grădiștei (Sarmizegetusa). Acei doi munți așezați în formă de culisă unul îndărătul altuia, nu sînt de cît munții Lordănelul și Tăpăliga, care mărginesc spre sud pasul Porții de fer transilvane, precum muntele în formă piramidală trunchiată, din 197—198, este muntele Mare de la nordul aceluiaș pas. Un merit și mai însemnat de cît acesta, este explicarea ingenioasă pe care Cichorius o dă acelei procesiuni de Daci, care în scena LXXV, în genuchi sau în picioare întind brațe rugătoare către împărat și cer ertare, iar ceilalți pace. Această lămurire o scoate el din alăturările pe care le face între imaginile de pe columnă și un pasagiu din Dion Cassius (LXXVIII, 9) unde sînt arătate condițiile de pace impuse de Traian Dacilor. Tot Cichorius, spre deosebito de toți ceilalți comentatori mai vechi, recunoaște în imaginea impunătoare a dacului din 199, la capătul procesiunii de Daci, pe însuși regele Decebal, confundat mai nainte cu acel pileat dac din 193, care în chip desnădăjduit apucă genuchii împăratului.

Din nefericire, lămuririle pe care Cichorius le dă cu privire la celelalte grupe din al II rezboi sînt cu desăvîrșire greșite. Căci greșită este credința acestui învățat, că o bună parte din Transilvania, adică partea de sud-vest cu Sarmizegetusa, a ramas, pînă la izbucnirea celui de al doilea rezboi dacic, în stăpînirea armatelor romane. Din această cauză regele Decebal, în lipsa vechii sale capitale, elădește o alta nouă în timpul de pace dintre cele două rezboae dacice. Această nouă capitală, după părerea lui Cichorius, trebuie așezată în apropiere de izvoarele Oltului, prin ținutul munților Hargitta pe la Homorod.

Această credință greșită, îl face pe învățatul german să bănuiască că seria de scene, unde ni se înfățișază pe columnă (Cichorius scenele CVI—CX) mersul a două armate romane, despărțite între ele

printr'un șir de munți, nu este de cît reprezentarea aceluï marș lung și depărtat al soldaților, ca să ajungă de la pasul Turnul Roșu la noua capitală. Pe două văi diferite pornesc aceste două coloane militare, una mai pe la sud pe valea Oltului, iar cealaltă ceva mai pe la nord, pe valea râului Tîrnava mare, un afluent al Mureșului. Punctul de întîlnire al celor două coloane este și punctul de împreunare al celor două văi, care dau la poalele unei cetăți uriașe, reprezentată în scena CXI și care nu este alta de cît capitala dacă, văzută din depărtare. Concluzia finală a învățatului german este, că noua capitală dacă trebuie să fie o cetate cu întărituri puternice, cu porți și turnuri, cu înfățișare semiromană; clădirile de lemn sînt așezate pe un platou înalt, care la spate este mărginit cu un perete de stîncă abrupt, pe cînd pe laturi se înclină în pantă. În față, platoul cade brusc într'o prăpastie adîncă, în fundul căreia curge un rîu, iar dincolo peste apă platoul se înalță iarăși și poartă întărituri romane.

La aceste elemente topografice, scoase din indicările columnei, Cichorius adaugă altele, pe care le dă scriitorul Dion Cassius, acolo unde într'o notiță (LXVIII, 14, 3) ne vorbește despre comorile lui Decebal. În adevăr, iată ce ne spune scriitorul acesta: „Decebal, pentru ca averile sale să nu cadă în minile Romanilor, pune într'o noapte robii săi să abată apele rîușorului Sargeția, care trecea pe lîngă palatele sale și după ce face să sape o groapă adîncă în albia rîulețului, își ascunde aici tot aurul și bogățiile sale, le acopere apoi cu pietre mari și readuce în fine apele la matecă. Tot atunci ascunde el covoarele și stofele mai scumpe în niște peșteri din apropierea palatului. Și pentru ca nimeni să nu cunoască ascunzătoarea pune să se ucidă robii“. Această povestire nu poate fi o legendă, zice Cichorius, căci epizodul acesta este înfățișat și pe columnă și anume, momentul cînd comorile descoperite prin trădarea lui Bikilos sînt aduse în castrul roman (Cich. sc. CXXXVIII). Din această poveste rezultă însă, că mai întîi, noua capitală dacă se afla lîngă albia Sargeției și al doilea, că în apropiere existau niște spelelucii faimose.

Odată stabilite acestea, Cichorius se întrebă, unde a putut fi această nouă capitală? La Olahfalu se întîlnesc cele două căi de pe Olt și Tîrnava și tot aci, de altminteri, se sfîrșește și calea de pe Homorod; deci în aceste părți trebuie căutată capitala înfățișată

cu atîta pompă de către artistul columnei. Dion Cassius ne vorbește despre niște spelunci. Ei bine, tocmai acesta e punctul de plecare al lui Cichorius ; căci tocmai la Olahfalu sînt mărețele spelunci de la Almaș. Aici, pe ambele maluri ale unui pîrîu, care isvorește din pantele muntelui Hargitta, se află, mai ales pe stînga, un complex de peșteri, care merg adînc în munte, cale de două ceasuri. Singura intrare în peșteră este o gaură care se află sus în peretele stîncii și unde foarte cu greu se poate urca cineva. Această intrare nu numai că nu poate fi văzută decît de cel care o cunoaște, dar se și poate astupa ușor pe dinăuntru cu pietre mari.

Peștera aceasta, care multă vreme a fost folosită de oameni, cînd fugeau în fața năvălirilor, se află la poalele unui platou, căruia locuitorii îi dau numele de Kômözo, sau „cîmpul de piatră“. Acest platou este închis la spate, spre răsărit, cu un perete de munte rîpos, iar din față, spre apus, cade repede în malul rîpos al pîrîului ; totuși de această parte se văd două curmături unde platoul se înclină în pantă lină. Spre sud stîncile formează de asemenea un perete drept, rîpos, pe cînd spre nord el cade lin spre cîmpie. Acest platou, astfel întocmit din fire, este un punct strategic de o însemnătate foarte mare : de pe sprinceană sa se poate vedea la depărtări foarte mari ; de aceea a slujit în timpurile medievale drept ascunzătoare populației romînești în fața invaziilor tătărești.

Aici găsește Cichorius toate condițiile topografice ale orașului de pe columnă, precum găsește pîrîul și peșterile de care vorbește Dion Cassius. Aici deci a trebuit să se înalțe mîndra cetate, care în al II-lea război dacic a slujit lui Decebal drept capitală și a fost asediată și în urmă cucerită de armatele romane. Dacă ruini în părțile locului sînt puține, cauza este obiceiul țaranilor de a întrebuița piatrile pentru var. Și afară de aceasta, nu trebuie să uităm că locuințele din interior, după cum arată columna, au fost de lemn, deci au putut fi nimicite prin foc și distruse de timp.

Totuși această localizare a capitalei dace la Homorod stă în contradicție cu spusele scriitorilor vechi, mai ales cu ale lui Dion Cassius, care afirmă în mod lămurit, că Traian și în al II-lea război dacic cucerește aceiași Sarmizegetusă, pe care o mai cucerise odinioară în primul război. Contra localizării la Homorod se ridică Petersen cu toată puterea, cînd, după ce trece în revistă diferitele notițe ale lui Dion Cassius, privitoare la Sarmizegetusa, adaugă : „Niergdaton“

Dion n'a fost vorba despre altă capitală decît Sarmizegetusa și nimeni înainte de Cichorius n'a înțeles că a fost cumva vorba în al II-lea rezboi de altă cetate; nimeni n'a căutat Sargetias, care curgea pe dinaintea palatului regal în al II-lea rezboi, în altă parte decît la Sarmizegetusa¹⁾.

De asemeni, Petersen se ridică și contra ideii că o mare parte din sud-vestul Transilvaniei se afla la începutul celui de al II-lea rezboi în puterea Romanilor și că din această pricină, Sarmizegetusa fiind ocupată, a trebuit Decebal să-și clădească o a doua capitală în părțile de răsărit ale Ardealului. Din contra, el dovedește că întregul Banat și Oltenia întregă, la începutul rezboiului al II-lea, erau din nou în stăpînirea lui Decebal. Este poate această parte din lucrarea lui Petersen cea mai studiată și cea mai bine probată. Lumina care se revarsă din această parte a studiului său clarifică o întregă serie de scene.

Dar Petersen a mai dovedit, că însăși cetatea, din al II-lea rezboi dacic, nu este în fond decît cetatea Sarmizegetusei din primul.

Pentru aceasta sîntem nevoiți să reluăm pas cu pas argumentarea învățatului german și s'o prezentăm în desvoltarea ei firească, așa precum reese din scrierile lui Petersen asupra columnei și din excursul său de la finele volumului al 2-lea, privitor la cestiunea poziției Sarmizegetusei.

Ne amintim, că Cichorius comentînd scena LXXIII, socotise zidul cel semirond din față (în 188—189) cu o poartă boltită la mijloc, drept un zid care închide valea Streiului prin părțile de la Kiș-Kalan. Petersen însă îl ține drept un castru și în această privință are dreptate. Alăturările, pe care noi le vom face între scena LXXIII, din primul rezboi dacic și CXIII (300—301), din al doilea pun în plină lumină această idee. Ne mai amintim de asemeni, că Cichorius vorbind despre scena LXXIV, găsise între imaginea acelu riușor care curge din deal, de sub un turn rond (în 1901) spre un basin pătrat din față și forma basinului tăiat în stîncă de la Kiș-Kalan, o asemănare care-l făcuse să localizeze scena LXXIV în părțile de la această stațiune termală faimoasă în anticitate, precum pare a fi și astăzi. La acestea Petersen răspunde alăturînd scena LXXIV de scena CXXIV, din al doilea rezboi, unde atît turnul

1) E. Petersen, *Trajan's dak. Krieger*, II, pag. 8.

rond din fund și de după dealuri, cît și albia șerpuitoare a rîușorului, care se pierde în basinul cel pătrat, se regăsească identice. Deci nu se poate deslipi scena LXXIV de scena CXXIV, care ne înfățișază căderea Sarmizegetusei. Dacă una se petrece în împrejurimile Sarmizegetusei și cealaltă tot acolo trebuie pusă.

Dar Petersen nu se oprește aici: el nu alătură de scena LXXV numai scena LXXIV, dar chiar și pe cea din dreapta, scena LXXVI. Cu modul acesta el alcătuește o grupă unică, mărginită la stînga și la dreapta, și deci izolate de celelalte grupe, cu cîte un copac (în 188 și în 202). Această grupă se compune dintr'o scenă centrală, Traian stînd pe tribunal și înconjurat de legații și signifierii legiunilor sale (193 — 194) și două scene laterale: la stînga (din 190 pînă în 197) lagărul roman cu zidurile, porțile și întăriturile sale, iar la dreapta (în 198—202), Sarmizegetusa, ale căreia ziduri le dărimă Dacii, pe cînd locuitorii daci seoboară din munți și părăsesc ținutul. Atît lagărul roman cît și Sarmizegetusa sînt arătate ca fiind văzute din spre răsărit și anume, lagărul roman se reazimă cu flancul său stîng de colinele din sudul cîmpiei Hațeg și se întinde departe în cîmpie spre nord, unde se află așezată Sarmizegetusa. Numai din această parte (adică din spre est) putea spectatorul să vadă între ele, precum este înfățișată pe columnă, tăietura între munți a pasului Poarta de fier transilvană spre vest.

Această concluzie are pentru Petersen o importanță hotărîtoare: ea îl face să recunoască în cetatea din al II rezboi formele cetății din primul, cetate, care mai ales din pricina peisagiului caracteristic dimprejur, fusese recunoscută ca fiind Sarmizegetusa, dar acum restaurată și mai bine întărită. Inșă în cetatea din al II rezboi s'aũ adaos, după invățatul german, pe deoparte la stînga, lagărul roman, iar pe de alta la dreapta, întăriturile de la Poarta de fier. Petersen apoi reia și el cele 4 grupe cu reprezentări ale capitalei dace, precum făcuse Cichorius, numai că le împarte altfel.

Grupa I) cu scenele LXXIV—LXXVI din anul 102, corespunde cu grupa I a noastră;

- II) cu scena CXI, Sarmizegetusa văzută în perspectivă;
- III) cu scenele CXIII—CXVI, corespunde cu grupa a II a noastră;
- IV) cu scenele CXIX—CXXII, corespunde cu grupa a III a noastră;

Grupa V) cu scenele CXXIV—CXXVI, corespunde cu grupa a IV a noastră; aci ni se înfățișază vederea Sarmizegetusei, acum însă în puterea Romanilor.

Comparînd între ele aceste diferite imagini, Petersen găsește între ele puncte de asemănare. Mai întii el cercetează grupa a V, care este cea mai clară din toate imaginele capitalei dace de pe columnă. Aici se văd foarte bine cele trei părți ale orașului, despărțite prin zidurile interioare și aproape paralele *aa* și *bb*. (Vezi fig. V, Petersen, *Tr. dak. Kriege*, planșa vol. II). În stînga în partea de răsărit, însemnată cu litera A, se află castrul roman, în mijloc, unde este litera B, avem Sarmizegetusa, pe cînd în partea dreaptă (apus) litera *b*, este imaginea porții de fer transilvane.

Odată stabilit aceasta, învățatul german găsește asemănări evidente între imaginea Sarmizegetusei din grupa V-a și aceia din grupa IV-a. Zidurile au aceleași forme, aceiași direcție, urmează variațiile solului în acelaș chip, au chiar și aceleași divizii în trei. Este o deosebire însă: în grupa a IV-a în stînga, acolo unde, zice dînsul, că a fost castrul roman, se văd niște case romane, care lipsesc în grupa V-a, cu toate că au comun cele două turnuri din față. Dar lipsa se explică prin faptul că aceste clădiri au fost distruse de Daci prin flacări; deci nu mai puteau fi în locul lor atunci cînd cetatea a căzut în puterea Romanilor.

Dovedită asemănarea între orașul din grupa V-a și cel din grupa IV-a, Petersen nu se oprește aici. El găsește asemănări și între imaginea orașului din grupa V-a și aceia a orașului din grupa I-a, adică a orașului din primul rezboi dacic. Intre amîndouă este comun turnul din fund, care în grupa V-a este cu cupolă deasupra, pe cînd în grupa I este fără cupolă; au comun de asemeni forma terenului, deluros în fund și căzînd în față pînă ce devine șes; au comun riușorul cu albia sinuoasă, care în grupa I se pierde într'un basin pătrat, pe cînd în grupa V-a are forma unei căi în zigzag. Acest riușor, după Petersen, este acel Sargeția, care trecea pe lîngă palatul lui Decebal și unde regale și-a ascuns comorile sale. Au comun în fine forma zidului lung din față cu toate variațiile sale, care, după Petersen, închidea castrul roman.

Pînă aici întreaga demonstrație este admirabilă, în contra ei nu avem nimic de zis. Singurul lucru, contra căruia ne ridicăm, este greșita idee a lui Petersen, că orașul dac din al II-lea rezboi

se compune din trei părți: din castrul roman spre stînga, Sarmizegetusa la mijloc și adaosul Porții de fier la dreapta. Noi susținem, — și o vom dovedi aceasta, — că partea din stînga, pe care învățatul german o ține drept castrul roman, nu este alta de cât cetatea Sarmizegetusa. Nu mai puțin ni se pare o greșală idea lui Petersen, de a identifica grupele I, IV și V cu grupa III, care, deși ne dă imaginea capitalei dace, ne înfățișază totuși altă lature. De-asemeni o greșală este și părerea, pe care Petersen o împrumută de la Cichorius, că orașul sau cetatea înfățișată în grupa II, este tot imaginea Sarmizegetusei. În fine o greșală și mai mare este convingerea, că Sarmizegetusa se află așezată pe un platou cu spatele rezemat de un perete abrupt de munte, că prin urmare capitala dacă nu avea de cît trei laturi, una în față și două laterale. Cu toate aceste greșeli însă, trebuie să recunoaștem, că atît observațiile cît și concluziile lui Petersen, sînt de o valoare nespus de mare și că ele ne dau în multe părți cheia de deslegare a problemei noastre, asupra reconstruirii Sarmizegetusei.

FORMA SARMIZEGETUSEI

DUPĂ RELIEFELE COLUMNEI

RESUMAT: Terenul și forma castrului roman din Grădiște ne lămurește reliefele de pe columnă privitoare la Sarmizegetusa. Cetatea reprezentată în scenele LXXIV—LXXV pe columnă are forma dreptunghiulară, cu laturile $a-b'$, $c-o-b$, și $a-a'$ $b'-A'$. Laturea $b'-A'$ în loc să fie paralelă cu $a-a'$, cum se cuvenea, este un fel de continuare a laturei $a-b'$. Identitatea de formă între cetatea reprezentată pe columnă și ruinele actuale de la Grădiște; deci scena LXXIV—LXXV ne înfățișază chiar Sarmizegetusa dacă, văzută din nord. Scena LXXVI ne înfățișază întăriturile de la pasul Selii, la nord-vest de Sarmizegetusa. Ruinele cetății din Selea, descrise de către protoereul N. Munteanu din Grădiște, corespund cu arătările columnei. Această localizare a cetății din scena LXXVI la Selea explică și condițiile de pace: «Să dărîme Dacii întăriturile și să părăsească ținutul ocupat» transcrise de Dion Cassius. Pentru ce alipim scena LXXIII la grupa Sarmizegetusei? Identitatea între scena LXXIII și CXIII. Cetatea din scena CXIII e în apropiere de Sarmizegetusa: ea se află între capitala dacă (scena LXXV) și cetatea reprezentată pe columnă în scena CXI. Cetatea din CXI este identică cu cetatea actuală din Colțea, ale căreia ruini ne înfățișază tocmai forma de pe columnă. Planul cetății actuale din Colțea. Identitatea aceasta ne impune concluziile: a) artistul columnei copiază fără nici o schimbare realitatea; b) turnurile arătate pe columnă ca fiind de lemn sînt în realitate și ele tot de piatră. Lagărul roman înfățișat în scena CXIII se află la dealul lui Balint. Valurile și cetatea rondă din Balint descrise de protoereul N. Munteanu.

Imaginea Sarmizegetusei romane, așa precum ne o arată ruinele de la Grădiște și publicația baronului de Hohenhausen, are următoarele caractere: forma este a unui castru dreptunghiular, așezat pe un teren înclinat în pantă lină de la nord la sud; prin castru, trecînd rîul Clopotiva, profilul laturilor care merg de la răsărit spre apus

scoboară continuu de la colțuri spre albia râului. Către apus terenul stîncos cade mai la dreapta de șanțul de împrejmuire într'o vâlcea adîncă. Spre răsărit de castru, însă ceva mai la sud, au fost odinioară niște peșteri din care izvora apă abundentă. Peșterile, după cum spune tradiția, au fost astupate cu zid de piatră. Alături de izvor se vede o măgură, care trebuie să ascundă sub ea urmele unui turn rotund. Cu aceste elemente topografice pe care ni le dă realitatea, sîntem noi în stare să ne orientăm mai bine în analiza relievelor de pe columnă, privitoare la Sarmizegetusa.

În primul rînd clar se arată înaintea ochilor noștri forma terenului pe care se află cetatea din prima grupă (scenele LXXV—LXXVII, 190—202). Și anume, solul scoboară în pantă lină din fund spre în față. Pentru ca să exprime această idee, artistul a introdus următoarele două amănunte: întîi, a pus imaginea acelu pîriu, care răsărind din deal, de la poalele turnului rond se pierde în basinul pătrat din față, în 191 și al doilea, a înfățișat figurile soldaților rînduite pe planuri diferite¹⁾. Așa în primul plan sînt călăreții care țin caii de hățuri, pe al doilea, sînt auxiliarii romani care beau apă din rîușor și legionarul care urecă panta cu bagagiul în spate, iar pe al treilea, este un al doilea legionar, care merge spre turnul rond din fund.

Și mai clar este felul cum înfățișază artistul columnei zidul cel lung din dreapta turnului rond, din 192—196. (vezi fig. 1, pl. III). Privindu-l cu luare aminte el are vădit forma unui dreptunghi. Avem mai întîi, zidul de piatră $a-b'$, care se întinde din 202, adică de la poarta semideschisă și pînă în 195, în $b'b$, unde se află poarta de lemn închisă. Paralel cu această latură se vede în fund o altă cob , care începe în dreptul spărturii ovale din 192, în punctul c și merge spre dreapta pînă dincolo de punctul o , unde restul zidului nu mai este înfățișat. A treia latură trebuie s'o formeze zidul $a'-a$, care pornește pieziș de la spărtura ovală și ține pînă la poarta semideschisă din 192. Ea se taie de sigur în unghi drept cu celelalte două, însă pentru ca să reducă lățimea castrului,—artistul, ca să înfățișeze scena „supunerii“ pe banda îngustă a reliefului, avea nevoie de spațiu,—el a dat laturilor din stînga și din dreapta o direcție

1). Pentru înțelegerea mai clară a lucrului se poate privi scena, zisă a «supunerii Dacilor», de la finele primului rezbou, publicată de C. Cichorius (scenele LXXIV—LXXVI).

piezișe. Așa dar, o primă concluzie: zidul din scena LXXV are forma unui dreptunghi, așezat pe un teren înclinat care scoboară din fund spre în față.

Dar care este a patra lature a dreptunghiului? Firese ar fi fost ca artistul s'o înfățișeze paralel ($b-b$) cu cea din stînga ($a'-a$); în cazul acesta însă claritatea tabloului său ar fi suferit: mai întîi zidul din față $a-b'$ ar fi acoperit o bună parte din zidul pieziș,— al patrulea al dreptunghiului,—apoi, înfățișarea laturei a patra ar fi ocupat o parte din interiorul lagărului și prin urmare artistul n'ar mai fi putut s'arate și pe soldații romani, care cu bagagiile pe spate pornesc din castru spre turnul din stînga. De aceea, nevoit a fost să îndrepte laturea pieziș spre dreapta și nu spre stînga, din b' în A' . Dar artistul ca să distingă și mai bine laturea aceasta de laturea $a-b'$, a introdus un amănunt, care are valoarea sa: pe cînd toate celelalte laturi sînt împrejmuite cu ziduri de piatră, aceasta singură ($b'-A'$) este închisă cu valuri și șanțuri trase pe un teren și el stîncos și abrupt. Afară de aceasta, laturea $b'-A'$ nu este regulată, ea nu merge în linie dreaptă, ca celelalte laturi, ci pare neregulată. În fine, un ultim amănunt: laturea aceasta cu cît ne depărtăm din stînga spre dreapta cu atîta este mai înaltă și mai stîncoasă. Deci o a doua concluzie: laturea cea de a patra a lagărului este neregulată, accidentată și așezată pe un teren stîncos, care se înalță mereu spre dreapta; dreapta aici însă înseamnă în realitate, fund.

Concluzia generală pe care o scoatem din analiza imaginii de pe columnă din scena LXXV este cea următoare: cetatea are forma dreptunghiulară, cu laturea cea lungă îndreptată de la stînga spre dreapta: ea se află pe un teren care scoboară în pantă lină din fund spre în față; iar laturea din dreapta ocolind muchea unui sol stîncos și abrupt este neregulată. La stînga acestui lagăr se vede pe culmea unui deal un turn rotund (R) de la poalele căruia isvorăște un pîriu care merge la vale spre linia din față. Cine nu vede însă din această descriere desăvîrșita potrivire dintre spusele columnei și rezultatele dobîndite de noi din cercetarea ruinelor cetății romane Sarmizegetusa?

Ne credem îndreptățiți să conchidem că, ceea ce artistul ne arată în scena LXXV nu este imaginea castrului roman din sud de Sarmizegetusa, precum o susține Petersen, ci însăși capitala fa-

moasă a lui Decebal ¹⁾. Dacă conclusia aceasta se impune, atunci ni se impune și conclusia următoare: Sarmizegetusa este înfățișată din nord, adică văzută de observator din spre nord și prin urmare laturea cea lungă din față ($a-b'$) este laturea de nord, cea scurtă din stînga ($a'-a$) este laturea de răsărit, pe cînd cea întărită cu *ag-geres* și *vinea* ($b'-A'$) este laturea de apus; firește laturea care se vede în fund ($c-o$) este o parte din laturea de miază-zi.

Vederea Sarmizegetusei este făcută deci de artist cam din locul unde astăzi se află amfiteatrul. În această poziție se lămurese minunat de bine și celelalte amănunte topografice de pe columnă. Și de fapt spre dreapta, către apus, se văd cei doi munți trași unul îndărătul altuia, Iordănelul și Tăpăluga, acesta din urmă mai înalt; tot către apus se află la depărtare de 3—4 km. pasul cel strîmt, numit Poarta de fier transilvană. Și apoi cotind spre nord-est muntele Mare și muntele de alături, zis al Cornavelii (din 197 pînă în 199), care cade întocmai ca pe columnă, brusc spre răsărit, unde este pasul Selii.

Cu această localizare înțelegem în fine și rostul aceluia zid cu turnuri de lemn dintre 199—201, precum se lămurește și rostul locuințelor de pe munte dintre 200 și 201. Am admis mai sus că între scena LXXV și LXXVI este o legătură pe care o recunoaște de altminteri și Cichorius în cuvintele: „ambele scene (LXXV și LXXVI) sînt în raporturi foarte strînse, care le face să formeze un tot unic“.

Cichorius pretinde că scena LXXVI se desparte în două jumătăți, cea de la stînga, care ne înfățișază două ziduri, dintre acestea cel din față este aproape cu totul distrus, iar cealaltă jumătate în dreapta, ne arată un ținut muntos, întretăiat din pricina direcției dealurilor în mai multe văi. Pe culmea unuia din dealuri se văd „mai multe colibe mici de lemn“. În prima jumătate a scenei LXXVI ni se înfățișază, zice dînsul, Sarmizegetusa, în momentul

1). Și nu este imaginea unui castru roman pentru motivul că, în această suposiție nu s'ar explica nici de cum unele amănunte foarte caracteristice. Așa de pildă, pentru ce Romanii ar fi făcut castrul lor o parte din zid, iar alta din val de pămînt cu palisadă? Pentru ce, de asemeni, porțile care au turnuri, unele sunt terminate și altele nu? Pentru ce să se abată artistul cu prilejul acestui castru roman de la imaginea obișnuită a castrurilor romane înfățișate pînă acum, care mai toate sînt pătrate sau dreptunghiulare?

de a fi dărîmată; iar în a doua, este o imagine tipică pusă de artist, pentru ca să ne ilustreze expresiunea raportată de Dion Cassius, „să părăsească Dacia teritoriul ocupat“ de Romani.

Curioasă idee! Căci, cum este oare cu putință să crează cineva că, în niște ziduri înguste cu două miserabile turnuri de lemn (din dărăt de 199) se învederează imaginea aceluia oraș vestit, a căruia formă din al doilea război dacic ne dovedește mărimi impunătoare? E oare cu putință ca artistul, care pe columnă mai sus (în scena XXI) a reprezentat în proporții mari un oraș cu mult mai mic, Tibiscum, să dea Sarmizegetusei o imagine așa de neînsemnată și meschină? Firește că nu. Noi însă pretindem, că în scena LXXVI ni se înfățișază întăriturile de la pasul Seliu, pas așezat la nord-vest de cîmpia Sarmizegetusei.

În adevăr, scena LXXVI (Cichorius 199—202), ne înfățișază un ținut muntos, mai ales spre dreapta. În fund, în punctul 200—201, se înalță un munte abrupt spre stînga și frămîntat spre dreapta. De aci se lasă, spre stînga și în față, o coamă din ce în ce mai scundă cu cît ne apropiem de marginea scenei anterioare (LXXV); iar din această coamă se desfac șiruri paralele și secundare, a căror direcțiune este perpendiculară pe coama principală. Un zid de piatră, cu rosturi regulate începe de jos din 199, merge cotind pe la spatele lui Decebal, apoi de la jumătatea reliefului o ia drept spre colțul de sus din dreapta, unde între 200 și 201 se reazimă de muntele rîpos de care vorbeam mai sus. Așa dar, avem lămurit o vale pe care zidul de piatră o închide. În 199 jos, zidul este în parte sfărîmat de doi Daci, care izbesc cu cazmalele în pietre și le risipesc, pe cînd un comat dac șoptește ceva la urechea unui pileat, care stă la spatele lui Decebal. Două turnuri, din care nu se vede de cît scheletul lor de lemn cu ferestrele, porțile și frontoanele lor triumphiulare, sînt indicate îndărătul zidului. În fine, în 200, pe culmea dealurilor se află niște căsuțe cu fronton și cu ferestre înșirate la rînd una lîngă alta. Este imaginea unui sat neînsemnat, ai căruia locuitori l-au părăsit; căci de pe înălțimi coboară barbați, femei și copii, care tîrăsc cu dinșii turmele lor de boi, de capre și de oi. În expresiunea figurilor, în atitudini și gesturi se vede că acești oameni își lasă căminul lor cu durerea în suflet și în contra voinței lor.

Ei bine, imaginea scenei de pe columnă nu este alt-ceva decît

imaginea terenului real de la pasul Selii. La capătul muntelui Mare spre nord-est se află o vale foarte îngustă, dincolo de care se înalță coama unui munte în formă de ciocan, cași cel înfățișat pe columnă în 198—199, care are aproape înălțimea muntelui vecin din stînga și care poreclit de popor cu numele de dealul Cornavelii, este însemnat pe harta austriacă cu denumirea de vîrf Mărului. Dincolo, mai spre dreapta de acest munte, se află o nouă curmătură, mult mai adîncă și mai largă și care se reazimă de elina abruptă a vîrfului Selii, constituit, întocmai ca și pe columnă, dintr'o sumă de dealuri, care mărginesc mai multe văi.

Dar nu numai poziția terenului corespunde cu arătările columnei în scena noastră, ci și rămășițele de zidărie veche din părțile locului. În primul rînd există un val, care probabil începea jos, poate chiar lîngă malul apei, care vine dinspre Zăicani, urcă panta dealului spre nord-est și se termină la panta rîpoasă de apus a vîrfului Selii. La marginea de apus pe culmea Cornavelii se află, după spusa locuitorilor, un turn de piatră, din care n'a mai rămas decît temelile; în jurul acestui turn ceva mai jos era un șanț adînc și lung. Sub vîrf Selii însă pe culmea dealului, care se pleacă spre câmpia Grădiștei, se află o sumă de resturi de zidărie veche. Iată în privința aceasta ce ne spune protoiereul Nicolae Munteanu, a cărui cultură literară și istorică dă observațiilor sale o valoare prețioasă.

«Cercetînd acum după serbători locurile de care amintiți în prețuita-vă scrisoare, mie mai în urmă trimisă, în meritul celor exprimate îmi permit a vă comunica următoarele:

În partea nord-vestică a Sarmizegetusei, sau pe culmea dealului, azi numit „Selea“,—pe care l'am cercetat cu deamănuntul,—se află urmele unor vreo patru pînzi vechi. Zidul acelor e de calibrul zidurilor vechi din lăuntru cetății, deși trebuie să fie contemporane. Mărimea acelor e de circa 12—15 metri pătrați la una. Distanța de 20 m., de la pînzi spre vest, după cum mi-a arătat însuși proprietarul locului, se văd deabea urmele unei case. Proprietarul mi-a spus și măsurat spațiul cît a cuprins acea casă, circa 10 m. lungă și 8 m. largă. Grosimea zidului apare circa la 80 c. m.; se vede a fi fost o casă puternică. În locul unde se află acestea e o poiană frumoasă, încîntătoare, cîntată de toate părțile cu deluțe și stretăiată de drumul ce duce la Poieni. În apropiere de pînzi și casă mi-a

arătat locul unde a fost o fântână și în care tradiția poporală susține că au fost ascunși tesaurii lui Decebal, transportați în decurs de șapte zile pre nouă cămile. În locul acesta se afirmă a se fi făcut săpături de nescari Germani,—dar ce au găsit nu se știe. De fapt cărămidă romană au aflat și alții.

Părerea mea modestă e că și aici a fost o vigiliă, — după ce această poziție din punct strategic dominează mai bine întreaga vale pînă la Poarta de fier. Mi s'a spus că de către Zăicani, în direcția sudvest de la Selea, pe coama dealului Iordănel, a fost alt turn de vigiliă. Considerînd înălțimea dealului acestuia, acela domina departe peste Poarta de fier pînă pe la Bouțare. Deci pentru apărarea Ulpiei Traiane de surprinderi neprevăzute se vede că strămoșii au avut telegraf mai admirabil ca al lui Marconi,—fără sîrmă,—anunța semnalul prin focuri și da și alarmul la timp garnizoanei pentru a putea lua defensivă la timp“. 1906, Grădiște, 25 Ianuar.

Din aceste observații o concluzie importantă ni se impune : în scena LXXVI, artistul columnei ne înfățișază întăriturile de la pasul Selea, precum și localitatea dacă la răsărit de pas sub chiar virful muntelui Selea.

Concluzia aceasta însă ne lămurește în acelaș timp și spusele lui Dion Cassius, privitoare la condițiile de pace impuse de împăratul Traian regelui învins Decebal. Intre condiții erau și acestea, ca regele dac „să înapoieze pe inginerii romani trimeși lui de către Domițian, să predea pe fugari, să dărîme întăriturile și să părăsească ținutul ocupat“. (*τοὺς τε μηχανικοὺς παραδοῦναι καὶ τοὺς αὐτομόλους ἀποδοῦναι, τὰ ἐρύματα καθελεῖν καὶ τῆς χώρας τῆς ἐαλωμένης ἀποστήναι*). Dion Cassius, LXVIII, 9.

Toată discuția era : impus-a oare Traian lui Decebal să dărîme zidurile de apărare ale Sarmizegetusei chiar și ale celorlalte cetăți dace de pe teritoriul ocupat de Romani, precum susține Cichorius, sau prin aceste „întărituri“ noi trebuie să înțelegem anume ziduri de apărare ? În sine privit lucrul, s'ar părea foarte curios, cum împăratul roman să ceară distrugerea zidurilor Sarmizegetusei, cînd el ocupă chiar capitala dacă și lasă într'însa o garnizoană. Cassius ne spune lămurit că, „după ce Traian a pus în ordine totul, lăsînd o garnizoană în Sarmizegetusa și în restul țării, se întoarse în Italia“. (*Ταῦτα σινδόμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Σαρμιζεγεθούσῃ καταλιπὼν, τὴν τε ἀλλήν χωρὰν φρουραῖς διαλαβὼν εἰς Ἰταλίαν ἀνεκομισθῆναι*). Dion Cass. LXVIII, 9,

În cazul acesta, este oare de admis că Traian să fi cerut dărimarea unei cetăți, în care tocmai avea să rămie o garnizoană romană? Cererea ar fi fost nechibzuită.

Columna însă ne lămurește acum pe deplin rostul cererii lui Traian. Căci, dacă în scena LXXVI noi trebuie să vedem imaginea întăriturilor din Selea, atunci cererea lui Traian a avut de scop, ca Dacii să nimicească întăriturile care ar fi putut să împiedice într'un chip sau altul mișcările armatelor romane, să nimicească acele cetăți care aveau o importanță strategică mare. În această categorie intrau de sigur întăriturile de la Poarta de fier transilvană, precum și cele de la pasul Seliu, pentru că unele ar fi împiedicat comunicațiile Romanilor din Sarmizegetusa cu provinciile de peste Dunăre. Moesia în primul rînd, iar altele, cele de la Selea, fiind-că dominau trecerea cea importantă din cîmpia Hațegului spre Banat prin Poieni. Aceste întărituri trebuiau pentru siguranța Romanilor distruse și tocmai aceasta fac Dacii din primul plan în scena LXXVI.

Odată cu nimicirea întăriturilor Traian a mai impus și „părăsirea ținutului ocupat de Romani“. Este întrebarea, care ținut trebuiau locuitorii Daci să-l părăsească? Tot teritoriul căzut în mîna lor? Nu, căci ar fi fost absurd aceasta, să ceară Dacilor părăsirea Banatului întreg și a Olteniei de astăzi, care prin încheierea păcii căzuseră în mîna Romanilor. Aceasta n'a putut-o cere împăratul. Din contra, o datorie elementară îi impunea să izgonească populația dacică de pe teritoriul punctelor strategice mai importante. Așa trebuie să fi fost cu locuitorii așezați la poalele Seliu, lângă pasul cel întărit de care am vorbit mai sus. Era pentru Romani o elementară datorie să pue mîna pe acest pas, precum și pe cel de la Poarta de fier; deci, din aceste locuri Dacii trebuiau să se retragă. Și tocmai acest moment îl înfățișază artistul columnei în jumătatea din dreapta a scenei LXXVI. Cu această soluție se lămurește și ultima întunecime care învăluia scena cea mare, zisă a „supunerii Dacilor“.

Ne mai rămîne să ne dăm seamă despre scena LXXIII, pe care noi am alăturat-o mai sus la grupa noastră. De ce această alipire? Cichorius localizase scena în părțile de la Kiș-Kalan (Aqua). Petersen din contra o identificase cu scena LXXV, adică cu lagărul roman de lângă Sarmizegetusa. Această din urmă părere, deși este mai aproape de adevăr, este totuși greșită.

În adevăr, lagărul roman din scena LXXIII, din punctul de vedere al formei și poziției sale geografice se aseamănă cu cel reprezentat în scena CXIII, din al doilea război. Comun au forma neobișnuit rotundă, comun au poarta lor unică, comun au dealul din afara zidurilor, comun au în fine valul care pornește de lângă poartă și se sprijină de deal. Deosebirea e numai că în scena LXXIII valul e în construcție, pe cînd în CXIII este gata. Concluzia este : lagărele sînt aceleași ; deci unde va fi localizat unul, va fi localizat și celalt.

Un element prețios pentru orientarea noastră ni-l dă imaginea scenei CXIII și anume : soldații romani, ca să poată escalada zidurile cetății dace din scena CXIII—CXIV,—care după Petersen nu este de cît Sarmizegetusa,—aduc cu dinșii scări de lemn din lagărul de unde pornesc atacul lor. Acest amănunt ne indică lămurit că lagărul roman nu era departe de cetatea dacă. Dar atunci, dacă lagărul roman din CXIII este în apropiere de Sarmizegetusa, tot în apropiere trebuie să fie și castrul LXXIII, cu care este identificat.

Se pune întrebarea însă, unde anume în împrejurimile Sarmizegetusei trebuie localizată scena CXIII? Răspunsul ni-l dă precizarea geografică a scenei CXI : dacă izbutim să localizăm scena CXI, prin aceasta am localizat și scena CXIII și deci scena LXXIII.

Petersen și Cichorius cred că scena CXI este imaginea Sarmizegetusei văzută din depărtare, și oarecum în perspectivă. Noi însă credem că artistul a înfățișat în această scenă imaginea cetății Colțea de pe malul rîpos al rîului de Mori din Transilvania, lângă Clopotiva. Motivele în favoarea acestei localizări sînt destul de convingătoare.

Cetatea reprezentată pe columnă (vezi fig. 2, pl. II) se întinde din 293 pînă în 297 ; ea este încadrată de munți înalți și rîpoși, mai ales spre stînga. Cetatea are o formă foarte caracteristică. Zidul din față este format din 2 jumătăți arcuite și aproape egale ; jumătatea din dreapta are o poartă cu turn de lemn deasupra ; turnul are două etaje, cu o fereastră mai mare sus și două altele mai mici jos. Jumătatea de zid din stînga este mai complicată ; o parte a zidului este arcuită, restul spre stînga este în linie dreaptă. În față avem un al doilea zid, care în 295 are o porțiță și mai spre stînga un turn cu galerie de lemn. Îndărătul zidului se văd două turnuri, dintre care cel din dreapta este mai mare și are două etaje.

În fața cetății pe planul din mijloc se văd 5 Daci, care par neliniștiți de vestea adusă de unul dintr'înșii ; acesta sosește din

dreapta. În interiorul cetății zărim alți 7 Daci, de asemeni în prada celei mai vii frământări sufletești: unii gesticulează, alții pornesc spre poarta deschisă din dreapta, pe cînd cîți-va parcă ar voi să rămînă înăuntru. Pricina acestei frământări sufletești nu poate fi de cît sosirea acelor auxiliari romani arătați lîngă poalele muntelui rîpos din stînga în 294. O deducem aceasta mai ales din privirile acelor doi Daci din planul de mijloc, care privesc spre stînga. De această sosire a Romanilor se pare că au cunoștință și cei din interiorul cetății și toată gesticularea lor energetică și deci discuția aprinsă între ei nu are de cît un singur scop: a hotărî de trebură sau nu să rămînă mai departe în cetate și s'o apere contra unui asediu în regulă al Romanilor, sau s'o părăsească pentru a se re-trage în interiorul regatului. Părerile Dacilor sînt împărțite.

Ei bine, cetatea dacă reprezintă de artistul columnei, s'a păstrat minunat: ea nu este decît cetatea cunoscută sub numele de Coldsvar, sau cetatea Colții. Imaginea, reproducă la fig. 3, pl. II, este o fotografie scoasă după un admirabil tablou pictat de talentatul profesor C. I. Ștefănescu; de altminteri înfățișarea cetății se poate vedea pe cărțile poștale din Hațeg. În față se văd cele două turnuri, unul la stînga, celalt la dreapta, iar la mijloc zidul, care, format din două jumătăți se taie în unghi obtus; îndărătul zidului se înalță un turn uriaș; poarta, cași pe imaginea columnei, se află la dreapta, dincolo de turnul din această parte. Zidul de împrejmuire s'a păstrat încă bine; iar de prin cadrul ferestrelor se desfășură înaintea privitorului priveliștea cea mai încîntătoare. Spre miază-zi vederea se perde în lungul văii sălbatice a rîului de Mori, pînă unde zarea este închisă de masa impunătoare a misteriosului Retezat, cel mai înalt munte din șirul întreg al Hațegului. Spre miază-noapte, zarea se deschide și mai largă, căci înaintea ochilor fermecați se desfășură pînă aproape de Mureș valea luminoasă a Streiului. Dar toată poezia acestor ruini stă în mărimile uriașe ale zidurilor, pe care au crescut copaci bătrîni; stă mai cu seamă în fermecătoarea lor armonizare cu natura sălbatică și grandioasă a ținutului.

Dacă intrăm pe poarta (F) de pe latura de nord, poartă de 2*50 lărgime, dăm într'o curte foarte îngustă de formă neregulată, cu clădiri de jur împrejur. Și anume, spre apus trei camere în șir (H, I, J), dintre care cea din mijloc e pe jumătate mai îngustă de cît

celelalte două. Spre răsărit era un zid (o o) cu cîte un turn la căpete (D, E); iar spre sud avem o primă cameră (K), care comunică cu curtea printr'o poartă, și spre est cu turnul E. În fine la miază-zi se află un turn mare (L) de formă pătrată. Înălțimea lui trece de 16 m. Fiecare latură a turnului avea peste 10 m. lățime, iar zidul o grosime de 2 m. Turnul avea cel puțin 3 etaje; o deducem aceasta din urmele pătrate ale grinzilor care serveau de podele fiecărui etaj. Fereastra de jos de la latură de sud este mare, largă și încadrată cu lespezi mari de piatră, peste care sus se sprijină un

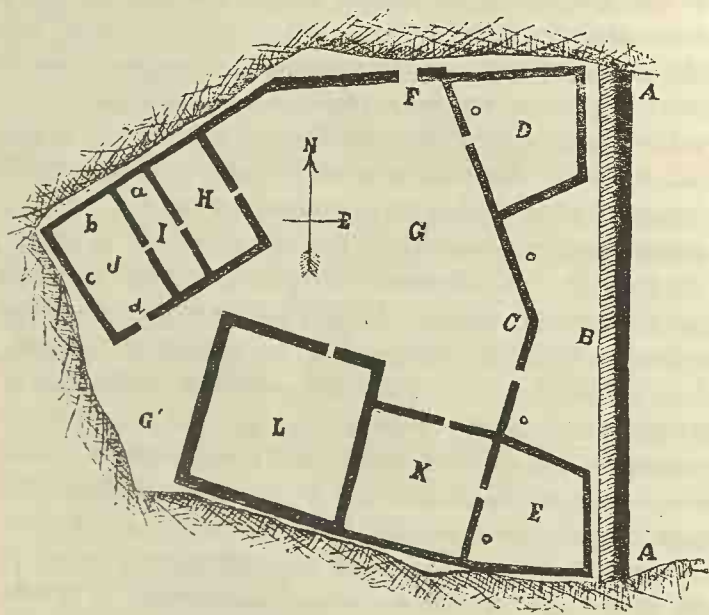

Fig. 2. Planul ruinelor de la Colțea.

arc boltit. Mai este o a doua fereastră pe latură de vest. Cetatea a fost zidită ca să închidă calea unei armate vrăjmașe, care ar fi venit de prin Oltenia, prin valea de la poalele muntelui Retezat. Colțea era o cetate de o tărie extraordinară. De altminteri arhitectul nemulțumit cu tăria poziției naturale a cetății, clădită pe colțul unui munte abrupt, nemulțumit de asemeni cu tăria zidurilor și turnurilor de apărare, el a mai adăos, în afară de zidul circular și șanțul dinaintea-i (A și B), despre care am vorbit, el a mai adăos la 50 m. departe de cetate, acolo unde este limba de pământ mai îngustă, o nouă întărire: a pus să se sape un șanț larg de peste 5 m., iar cu pământul scos dinăuntru a făcut un val, cam de 4 m. înălțime: șanțul și valul merg din margine în margine a pasului, care spre miază-zi, cași spre miază-noapte, se prăvălește într'o prăpastie înfiorătoare.

arc boltit. Mai este o a doua fereastră pe latură de vest. Cetatea a fost zidită ca să închidă calea unei armate vrăjmașe, care ar fi venit de prin Oltenia, prin valea de la poalele muntelui Retezat.

Colțea era o cetate de o tărie extraordinară. De

Descrierea acestor ruini ne arată cît de adevărată este afirmarea noastră de mai sus, că în scenă CXI ni se înfățișază cetatea Colții. Nu mai stăruim asupra lucrului. Cetatea Colții este, poate, ilustrația cea mai convingătoare despre realismul columnei; ea ne arată pînă la evidență cît de veridic este artistul reliefelor, care ne înfățișază luptele lui Traian cu Dacii; ea ne dă măsura calităților și de sigur a defectelor aceluși artist: fantasia nu are nici un rol în toată compoziția operii sale; două, trei imagini de divinități, sau personificări ale apelor (Jupiter Tonans în lupta de la Tapae, Dunărea etc.), încolo realitate și realizm în forma cetăților, în aspectul ținutului și de multe ori în copierea unor amănunte, care nu sînt puse în imagini fără un scop hotărît.

Dar mai este o concluzie pe care o putem trage din alăturarea scenei noastre de cetatea Colții: am văzut, că pe columnă în imaginea noastră turnurile, care domină zidurile cetății, par a fi de lemn. Lucrul este așa de clar, în cît ochiul vede pînă și cuele care serveau ca să mențină între ele diferitele stîngii de lemn ale turnurilor. Și amănunt și mai curios, capetele cueilor le vedem nu numai pe acoperiș, unde mai mult sau mai puțin și-ar putea avea rostul lor, dar chiar și pe pereții turnurilor, (vezi turnul din stînga din 294). Și cu toate acestea, aceleași turnuri din cetatea reală a Colții sînt zidite din piatră și cu mortar de o tărie extraordinară, întocmai precum sînt zidite și clădirile romane.

Acelaș lucru l-am mai observat și la clădirile din scena LXXVI de pe culmea Selii, care pe columnă par a fi de lemn, pe cînd în realitate resturile lor sînt de piatră. Și sînt numeroase exemple. Din această constatare trebuie să tragem concluzia, că pe nedrept comentatorii columnei au scos pînă astăzi ideea, că toate clădirile Dacilor sînt de lemn. Acest lucru nu corespunde cu realitatea; căci ori de cîte ori am descoperit o cetate care, prin forma zidurilor, aspectul ținutului și alte amănunte, corespunde cu cîte o cetate de pe columnă, cetatea reală avea, spre deosebire de arătările reliefului, ziduri de piatră, ca și toate celelalte construcții interioare.

Așa dar, este o convenție această înfățișare a clădirilor dace cu turnuri de lemn, o convenție întrebuintată de artist, ca să deosebească pentru spectator clădirile dace de cele romane.

Dacă această concluzie este adevărată,—și nimeni nu o poate nega,—atunci toate turnurile Sarmizegetusei, care au înfățișarea de

turnuri de lemn, trebuie să fie și ele de piatră. E firesc lucru acesta, ca orașul capitală să aibă turnuri și clădiri de piatră, când niște cetăți la marginea țării, pierdute prin gîtlejurile munților, au asemeni turnuri uriașe de piatră, precum le vedem în ființă la cetatea Colții. Această concluzie, pe care o vom întemeia pe numeroase exemple în lucrarea noastră asupra columnei traiane, ne-a silit să dăm Sarmizegetusei, în reconstituirea ce o facem, turnuri și clădiri interioare de piatră.

Ori care ar fi însă părerile noastre asupra acestui lucru, sigur este, că în scena CXI artistul ne a înfățișat cetatea dacă din Colțea, ale căreia ruini văzurăm că păstrează forma cetății de pe columnă. Concluzia aceasta fiind adevărată și necesară, atunci de sigur și lagărul roman din scena CXIII, care pe columnă se află între cetatea Colții și Sarmizegetusa, trebuie pus geograficește neapărat între Colțea și Grădiștea de astăzi. Călăuzit de această idee, am întrebat prin scrisoare pe inteligentul și cultivatul protoiereu din Grădiște, părintele Nicolae Munteanu. Răspunsul său este categoric și merită să-l reproducem aici în întregime.

„Dealul lui Balint se află din jos de Grădiște, între drumul lui Traian și cel care actual vine din nord, din spre Hațeg; depărtare de Grădiște, respective de Ulpia Trajana, circa 1 km., e un deluț foarte neînsemnat. Valurile de care vorbiți, după cum m'am informat de la un bătrîn la fața locului, au cuprins afirmative întreg dealul lui Balint. În partea de către Grădiște (adică spre sud-vest) pe lungime de 400 de pași, precum și în partea de către sud-est pe distanță de 216 pași se văd bine urmele valului, și acum; spre nord și spre vest însă, poate să fi fost valuri, dar au fost nimicite de oameni prin arătură. În imediată apropiere de dealul amintit se află o rotundă în diametru de 40 pași, din fundamentul căreia s'a scos, după cum se spune, nu de mult pietre de marmură cioplită și cu inscripții; posibil să fi fost acolo edificat vre-un turn de pază, care să fi corespuns cu cel de la Sf. Maria de lângă Hațeg. În partea sudică a rotundeii încă se spune a fi fost ceva mur. Deci, după cele auzite întreg dealul lui Balint pare a fi o antifortăreață a Ulpiei Trajane, resp. a Sarmizegetusei. De la dealul lui Balint inclinand „Trojanul“ (adică drumul lui Traian) spre Ostrov trece peste canalul Odovașniței; iar paralel cu acest drum, distanță circa 500 m. se spune a fi fost un alt mur, ale cărui urme abia se mai

eunose. Deci valurile, de care vorbiți, la Ostrov nu poate fi de cît acesta al doilea, care n'a putut fi de cît paralel și dealungul drumului lui Traian. Valurile de la dealul lui Balint au formă de unghi drept, dacă aievea a fost ceva fortăreață acolo; de sigur formă de paralelogram. Cît de groase au fost acele valuri și cît de afunde șanțurile, nu pot ști, după ce a remas foarte puțin din acelea, fiind nimicite de mîna vitregă a timpului,—iar pomenirea lor o păstrează abia cîți-va mărăcini crescuți pe o muche ce se ridică nițel peste planul comun“.

În această descripție găsim două lucruri absolut caracteristice pentru lagăr; întii, turnul rond de o parte și al doilea, valul, care încinge acest turn rond și castrul de la nord. Ceea ce ne mai izbește este distanța apropiată între acest castru roman și cetatea Sarmizegetusa. Această distanță corespunde cu aceea ce ne arată artistul columnei în scena CXIII, cînd pune pe soldații romani să-și aducă din lagărul lor scările, cu care au să escaladeze murii cetății dace. Acest lagăr din CXIII, am spus, este identic cu cel din LXXIII, care prin aceasta se află în apropiere de Sarmizegetusa. Adică problema noastră se rezolvă în chipul următor: castrul din CXIII se aseamănă, adică mai exact, este identic cu cel din LXXIII; pe de altă parte, castrul din CXIII se află la apus de Malomviz și în apropiere de Sarmizegetusa, dovadă soldații care-și aduc cu dinșii scările din lagăr. Urmează că și lagărul din LXXIII trebuie să fie în apropiere de Sarmizegetusa. Și de fapt, din toată cîmpia Hațegului numai pe dealul lui Balint, așezat spre nord-est de Varhely (Grădiște) se găsesc urme romane de zidiri și de lagăr. Aceste constatări ne îndrituiesc prin urmare, să alipim scena LXXIII de grupa Sarmizegetusei, precum este alipită scena CXIII de capitala dacă din al II-lea rezboi dacic.

În stăpînirea acestui adevăr luminos credem că sîntem destul de bine înarmați ca să lămurim și scenele din al II-lea rezboi, scene care se raportă la aceeași Sarmizegetusă, pe care am văzut-o schițată numai și poate nu în de ajuns întărită în primul rezboi.

SARMIZEGETUSA

IN AL II REZBOI DACIC

RESUMAT: Greutățile pentru cunoașterea formei Sarmizegetusei în al II rezboi. Cele trei grupe (II, III și IV), din al II rezboi, comparate între ele și cu grupa primă din I rezboi. Scenele din grupa IV ne arată Sarmizegetusa în stăpînirea Romanilor. Punte comune cu grupa I și adaosele introduse. Comparare între grupa a IV și a III; terenul, forma zidurilor, numărul porților și poziția lor sînt identice. Deosebiri explicite de către Petersen. Concluzia: orașul din grupa a III este tot Sarmizegetusa. Întăriturile, alcătuite din val cu palisadă și din zid cu turnuri, sînt ridicate pe latura de nord la esirea riului Clopotiva din cetate. Grupa a II și greutatea pentru lămurirea ei. Petersen crede că este vederea aceluiași laturi (est și nord) ale Sarmizegetusei, pe care ni le înfățișază grupele I, III și IV. Elementele distinctivă ale grupei II. Comparări cu grupa III: a) la grupa II, la mijloc e un platou înalt cu depresiune deoparte și de alta și reinălțare la capete; la grupa III, la mijloc depresiune și înălțare de o parte și de alta; b) forma zidurilor diferită; c) adaosele de întărituri la una sînt interne, la alta externe; d) repartizarea și numărul porților altfel făcută. Deosebirile nu sînt provenite din neglijență. Grupa II ne înfățișază laturile de apus și de sud. Concordanță cu datele dobîndite din Sarmizegetusa primului rezboi. Întăriturile de pe latura de sud sînt pentru apărarea intrării riului Clopotiva în cetate. Era firesc ca artistul după înfățișarea laturilor de est și de nord (gr. III, IV și I) ale Sarmizegetusei să prezinte și laturile de vest și de sud (gr. II).

Fără îndoială, dacă deslegarea problemei, care privește Sarmizegetusa din primul rezboi dacic, s'a putut face, fie chiar cu oare-care greutate, aceia însă asupra situației și formei externe a capitalei dace din al II rezboi este cu mult mai grea. Aici scenele sînt mult mai numeroase, iar elementele de caracterizare ale ținutului, ale zidurilor și ale laturilor cetății, sînt cu mult mai variate, de cît în primul

rezboi. Pe de altă parte, asediul cel lung al oraşului şi nevoia pentru artist de a-l trece în cronica sa de piatră, i-a impus acestuia o sumă de scene, care, deşi, petrecute în acelaş cadru, trebuiau să se deosebească din loc în loc, fiind-că în ochii artistului era mai importantă acţiunea întâmplată între oameni, de cit aspectul terenului, unde ea s'a petrecut. Pentru precizarea locului, artistul adeseori s'a mulţumit cu cîte-va note caracteristice, pe care însă le-a înecat într'o sumă de alte note, care aveau de scop să precizeze acţiunea. Aceste note caracteristice ni se impune să le descoperim şi să le prindem în toată importanţa lor.

În vederea aceasta, se cuvine să facem analiza celor patru grupe cunoscute şi să vedem ce elemente sînt comune, şi ce elemente sînt proprii şi specifice fiecărei grupe în parte. Prin această comparare, — pe care de altminteri a făcut-o Petersen înaintea noastră,—problema formii oraşului se va limpezi, credem noi, în mod definitiv.

În ce priveşte grupa a IV, care ne înfăţişază capitala dacă din al II rezboi, căzută în stăpînirea Romanilor, Petersen a arătat pînă la evidenţă că ea este identică în elementele esenţiale cu imaginea Sarmizegetusei din prima grupă. Ambele grupe au puncte comune¹⁾: turnul rond din stînga, terenul deluros şi rîuleţul cu albia sinuoasă care vine din fund, numărul porţilor (patru porţi în ambele grupe), înclinarea terenului în pantă lină de la fund spre în faţă şi în fine zidul format din pietre regulat tăiate. Această concordanţă i-a impus lui Petersen conclusia că cetatea represintată în grupa IV este tot cea din grupa I, adică, după cum am dovedit mai sus, Sarmizegetusa dacă, întărită însă şi completată cu noi adaose. Şi anume, adaose sînt cele două turnuri din 337 şi 338 (grupa IV), adaose sînt zidurile piezişe care vin din fund în 339 şi în 342.

Se pune însă întrebarea, pentru ce aceste adaose şi care este rostul lor? Răspunsul ni-l dă o comparare amănunţită între imaginile grupei a IV şi cele din grupa III. De altminteri şi în acest punct calea noastră a fost netezită de către Petersen. Înfaţişarea terenului şi mersul neregulat al zidurilor de împrejmuire este acelaş la ambele grupe²⁾ (a IV şi a III).

1). Pentru întreg acest capitol este necesar ca cetitorul să aibă continuu înaintea ochilor săi figurile de pe planşa III, unde sînt reproduse imaginile fie-cărei grupe.

2). Vezi fig. IV şi III, pl. III.

Cetatea din grupa a IV are comun cu cea din grupa a III, felul de alcătuire a solului, cu urcuşurile şi scoborişurile sale în continuă alternare. Comun este felul de întocmire a zidului cu cotiturile şi adaosele sale interne. Comun este numărul porţilor fixate aproape în aceleaşi locuri şi după anume intervale. Asemănarea merge pînă în amănuntele cele mai neînsemnate. Ambele grupe au partea lor din stînga (la grupa a III în 322—325, la gr. IV în 337—339) deluroasă şi frămîntată, căzînd în pantă cam repede din fund spre în faţă. Această cădere în pantă o arată artistul prin rînduirea caselor şi turnurilor. Singura deosebire este că în grupa a III turnurile au alături de ele şi cite o bucată de zid cu galerie şi creneluri, zid care lipseşte la grupa a IV, deşi au turnurile puse perfect în aceleaşi locuri.

Deosebiri dacă sînt, ele se explică uşor. Aşa, de pildă, în grupa a IV (în punctul 337) se vede un turn cu cupolă, care lipseşte în grupa a III în acelaş loc; de asemeni în grupa III sînt o sumă de clădiri, care nu-şi găsece similarile în grupa a IV. În general aceste deosebiri se explică prin faptul că oraşul a fost represintat în timpuri diferite, cînd prin urmare el încercase schimbări, fie că unele clădiri fuseseră nimicite de Daci prin foc, fie că altele fuseseră adaose mai în urmă.

De aceia deosebirile n'au putut împiedica pe Petersen să scoată concluzia incontestabilă, că oraşul represintat în grupa a III este tot cel înfăţişat în grupa a IV şi prin urmare şi în cel din grupa I, adică Sarmizegetusa lui Decebal. Şi precum; aceste două din urmă sînt văzute din nord, tot asemeni şi în grupa a III tot din nord este văzut, cu răsăritul la stînga şi apusul la dreapta.

Este însă o întrebare care trebuie lămurită: ce rost au valul cu palasidă din 329—330 şi zidul cu turnul pătrat din 330 şi cel rond din 331, din grupa a III? Artistul columnei ne aminteşte despre ele ceva şi în grupa a IV, unde în 342 se vede acel zid interior pieziş. Cichorius şi Petersen cred că mai ales zidul pieziş cu turnuri din 330—331, este un zid interior care desparte cetatea în două. Noi credem însă că aici ne aflăm în faţa unui sistem întreg de apărare al unui punct vulnerabil al cetăţii.

Am spus mai sus, că oraşul din grupa III este văzut din spre nord: prin urmare din 327 şi pînă în 322 avem latrea de nord a Sarmizegetusei. Dar Sarmizegetusa era străbătută de la sud la nord

de râul Clopotiva, care tăia cetatea cam pe la apus în două jumătăți inegale. Matca râului se poate recunoaște în grupa a III, cași a IV, în acea depresiune care se întinde din 328 pînă în 331. Peste această matoacă trebuia să treacă zidul de împrejmuire al cetății. Zidul trebuia să lase aici un gang de trecere apelor râului, gang care pare să fi fost tocmai în dreptul spărturii runde dintre 329—330. Acest gang era un punct vulnerabil și se cuvenea întărit, ceeace a și făcut arhitectul; mai întîi s'a folosit de clina dealului din stînga, care pornind din 328 mergea ocolind spre fund și dreapta pînă în 330. Acest deal, destul de înalt și ceva cam abrupt,—el domina chiar zidul de împrejmuire în 328,—era și el întărit printr'un *agger* cu palisadă, iar la capătul său din dreapta susținut printr'un turn, care servea apărătorilor să izbească în față pe năvălitorii întrați pe matca râului. În spatele turnului începea un zid de piatră cu ereneluri, care rezemat la stînga de dealul cu palisadă, se sprijinea pe turnul rond din 330. Cu modul acesta, punctul cel slab al cetății, adică gangul de trecere al apelor râului prin zidul de împrejmuire, era apărat prin valul cu palisadă la stînga, prin zidul de piatră la dreapta și în fine prin turnul pătrat din față și cel rond din 331.

Trecem acum la studiul grupei a II. Greutățile aici sînt cu mult mai mari, mai ales că s'a făcut greșala de către unii învățați (Petersen) de a o considera ca reprezentarea acelor-ași laturi de nord și de est ale capitalei dace, — precum le arată grupele I, III și IV. Pentru lămurirea noastră ni se impune să facem o descriere mai amănunțită a grupei. Iată în cîte-va cuvinte, care sînt elementele ei distinctive: în stînga, în punctul 301—303 stîncea este înaltă, ripoasă și domină împrejmurirea; în punctul 303 ea se pleacă purtînd pe sprinceană ei zidurile făcute din piatră poligonală, cu ereneluri deasupra și două rînduri de galerii îndărăt. Capetele lemnurilor care în podeala galeriilor se văd pe peretele din față al zidului de împrejmuire. Un turn în 304; de aici încolo zidul poligonal în formă arcuită pogoară mereu cu stîncea spre în față, pînă ce în 305 atinge punctul cel mai scăzut; de aci se înalță mereu spre dreapta. Două porți, cu *vinea* și *pluteus* între ele, taie zidul în 305 și în 307, care aproape dispăre la marginea de sus a reliefului; aci sînt înfașurate acele curioase mașini de rezboi, asupra cărora Cichorius și Petersen ne au dat o lămurire completă. Intre 308 și 309, acolo unde copacul ajunge marginea de sus a reliefului, terenul scoboară puțin,

merge un timp (din 308—310) la acelaş nivel, pentru ca să scoboare adînc. Două turnuri în 312, dintre care la unul de abea se vede ceva din acoperiş, un al treilea ceva mai departe în dreapta, după care se ridică un al patrulea în 314, încheie prima parte a zidului, care se înalţă din nou spre colţul din dreapta din 315. În dreptul celui de al treilea turn zidul poligonal încetează, pentru ca să facă loc unui zid format din pietre regulat tăiate. Tot la acest al treilea turn se adaogă un al doilea zid, care după mai multe cotituri se realipeşte de zidul principal.

În scurt, laturea sau laturile acestui grup de scene, porneşte de pe o muche de deal, apoi după ce coboară pînă într'un punct, se ridică mereu pînă în dreptul copacului din 309 ; de aci înainte merge pe un teren plan dar înalt, apoi scoboară adînc, pentru ca să se înalţe pînă în colţul din 315, unde atinge punctul cel mai ridicat.

Dacă punem faţă în faţă înfăţişarea terenului şi a zidului din grupa aceasta (II) cu cele din grupele I, III şi IV, care sînt, după cum am spus, imaginea laturilor de răsărit şi de nord ale Sarmizegetusei, sîntem fără voe surprinşi mai mult de deosebiriile dintre ele, de cît de puntele lor comune. Această comparare este mai instructivă, dacă punem faţă în faţă mai ales grupele II şi III.

Terenul la una (grupa II) formează la mijloc un platou destul de înalt (din 307—311) cu depresiuni de o parte (din 304—306) şi de alta (din 311—313); dincolo de depresiuni terenul se înalţă iarăşi. Din contra la cealaltă (grupa III) terenul formează la mijloc o depresiune (din 327—331), care se înalţă către capete. Aspectul zidului de asemeni e altfel la ambele grupe : poligonal la grupa II, el este din pietre cu rosturi regulate la grupa III. Afară de aceasta, pe cînd la grupa III zidul formează în 326—327 o linie concavă, la grupa II din contra, în acelaş loc merge în linie convexă (în 304—305). Adaoarele de întărire introduse şi la o grupă şi la cealaltă variază prin aspect, prin felul de întocmire şi prin poziţia lor. La una (grupa III) adaosul este în interiorul cetăţii, la cealaltă (grupa II) este exterior ; la prima are o formă triunghiulară, dreptunghiulară la cea de a doua ; susţinut la grupa II cu turnuri în stînga, la grupa III din contra prin turnuri în dreapta. Tot aşa se deosebesc ambele grupe prin numărul şi prin felul de repartizare al porţilor : mai mult spre mijlocul liniei zidurilor la grupa III,

aceste porți la grupa II, mult mai numeroase, stau rînduite cam spre extremitățile liniei. La grupa II artistul în fine a mai adăugat și acele *vinea* și *pluteus* din stînga, cu mașinele curioase de rezboi, dintre 307 și 309, care lipsesc la toate celelalte grupe. Așa dar, absolut nici o asemănare și numai deosebiri, care nu sînt rezultatul neglijenței artistului, precum s'a spus. Nouă ni se pare că toate aceste deosebiri au fost accentuate de artist cu un scop anumit: a voit să facă pentru spectator mai clară idea, că laturile înfățișate în grupele I, III și IV nu sînt aceleași cu cele reprezentate în grupa II; și fiind-că artistul ne-a înfățișat în cele trei grupe laturile de răsărit și miază-noapte, urmează că aici a avut în vedere alte laturi.

Care anume laturi?

Mai întii, am putea spune *a priori*, că nu poate fi vorba de cît despre laturile de apus și miază-zi. De altminteri forma Sarmizegetusei fiind dreptunghiulară, se impunea artistului, după ce a înfățișat două laturi ale dreptunghiului, adică cele de răsărit și de miază-noapte, să ne arate și pe celelalte două, de apus și miază-zi. De fapt, întreaga grupă II, dacă lăsăm deoparte lagărul roman din CXIII, se împarte în două jumătăți egale, despărțite între ele prin copacul din 309, care taie relieful în toată lățimea lui.

Care însă din aceste două jumătăți reprezintă laturea de sud și care laturea de apus? Răspunsul ni-l dă însăși imaginea scenelor din grupa noastră. În prima jumătate de la stînga profilul zidurilor de împrejmuire, după ce a căzut un timp într'o depresiune, se înalță continuu spre dreapta pînă în dreptul copacului din 309. Ei bine, numai laturea de apus a Sarmizegetusei putea să aibă acest profil, pentru că numai ea mergea înălțîndu-se mereu de la nord spre sud, unde în colțul de sudvest atingea punctul culminant, după ce a trecut printr'o mică depresiune mai la sud puțin de colțul nordvest¹⁾. Pe cealaltă jumătate din dreapta a grupei noastre din contra, artistul o arată mergînd un timp la un nivel înalt, apoi scoboară într'o depresiune, pentru ca să se ridice din nou către dreapta. Iarăși o nouă corespondență și aici, căci laturea de miază-zi a Sarmizegetusei era înaltă la colțuri și scobora spre interior, unde era matca riului Clopotiva.

1). Colțul de nordvest al cetății era pus pe o stîncă ripoasă, care eșia deodată din planul cîmpiei.

Cu localizările acestea corespund și unele amănunte înfățișate de artist în două puncte ale grupei noastre: în 305—307, unde sînt acele *vinea* și *pluteus* de pe înălțimea zidurilor și în 312—314, unde sînt întăriturile externe adaose pe lingă zidul de împrejmuire. Acele *vinea* și *pluteus* ne amintesc însă întăriturile dace de pe latura de apus (b—A') din prima grupă. Înfațișarea lor aici în grupa II să nu aibă oare rolul unei indicări mai precise pentru orientarea spectatorului?

Cît privește rostul întăriturilor adaose în 312—314, el nu poate fi de cît strategic. Intocmai ca și întăriturile de pe latura nordică, ridicate ca să apere eșirea râului Clopotiva, tot asemeni și aici întăriturile sînt făcute cu scopul de a apăra intrarea râului în cetate. Această intrare a fost apărută printr'un sistem de mai multe turnuri ridicate în lungul zidului principal din 312—313,—p'aici era de sigur și poarta principală de intrare,—și prin acel zid secundar, care pornind din 313, după ce făcea mai multe ocoluri, se aliepa din nou de zidul principal în 314. Acest zid, care închidea un cîmp mai mult sau mai puțin dreptunghiular (vezi fig. 3, *u-v-a*) avea menirea ca să împiedice atacul unui dușman care ar fi încercat să pătrundă în cetate, venind de la sud spre nord prin matea râului Clopotiva. Remășițele acestor întărituri se păstrasera încă bine pînă la finea veacului XVIII, căci baronul de Hohenhausen, în planul pe care el îl ridică de pe ruinele lagărului roman, le semnalează în afară de ziduri pe partea sudică; ele sunt indicate pe planul d-lui inginer Polonic în dreptul literei *a*. (Vezi fig. 1).

Din toate acestea reese indiscutabil că artistul columnei în scenele grupei II, ne-a înfățișat cele două laturi încă nereprezentate, de apus și de miază-zi. De altminteri era și de așteptat ca artistul columnei să redea în cronica sa icoana întregă a Sarmizegetusei privită pe toate laturile sale, iar nu să se mărginească în a ne prezenta aceleași părți din cetate. Și de fapt așa și face: din cele patru grupe de scene, care înfățișau capitala dacă, prima, ne arată o Sarmizegetusă încă nu îndeajuns întărită, așa precum și era către sfîrșitul primului rezboi dacic: cea de a doua (grupa II) ne prezintă orașul în momentul marelui asalt, dat, poate, de toate părțile, poate, numai pe laturile de apus și de miază-zi, care probabil erau mai slab întărite: cea de a treia (grupa III) ne face cunoscut peri-pețiile dureroase, care trebuie să se fi petrecut între Daci, în mo-

mentul cînd cetatea e aproape să cază și în fine, în cea din urmă imagine (adică în grupa IV), avem Sarmizegetusa dărîmată și pus-tiită, p'alocuri reîntărită, dar în stăpînirea Romanilor. Și cu dînsa primul act al cuceririi Daciei și-a găsit încheierea: rămînea acum ca restul columnei să ne arate și actul cel din urmă, cînd, prin moartea lui Decebal și a filor săi, se pecetluște pentru totdeauna soarta unuia din cele mai rezboinice și pline de virtuți popoare din cîte cunoaște istoria.

DESCRIEREA SARMIZEGETUSEI

RECONSTITUITE

REZUMAT : Forma Sarmizegetusei seamănă cu un patruleter neregulat. Laturile de răsărit, de nord, de vest și de sud cu porțile și turnurile lor. Forma zidului, felul său de alcătuire, grosimea și înălțimea lui. Berma și adâncimea șanțului de împrejmuire. Turnurile de apărare sînt de piatră și nu de lemn. Turnurile runde. Adaosele de întărituri pe laturile de nord, de sud și de vest. Cetățuia de pe malurile riului Sargeția la est de Sarmizegetusa. «Palatul lui Decebal». Interiorul Sarmizegetusei. Direcția străzilor reese din poziția porților. Străzile de la est la vest și cele de la sud la nord. Praetoriul, Nymphaeul, templul Cabirilor, teatrul, basilica, templul lui Jupiter Optimus Maximus. Ce este real și ce închipuit în această reconstituire ?

Arunceînd acum, la capătul cercetării noastre, o ochire generală asupra drumului urmat și îmbinînd laolaltă elementele topografice sigure pe care cercetările și analizele noastre ni le-au dat, să încercăm a ne închipui forma întregă a faimoasei capitale dace, pe care artistul columnei a înfățișat-o cu atîta respect de adevăr și cu atîta cucernică dragoste. Luînd în vedere variațiile de teren cu ridicăturile și scoborișurile sale, adăogînd la aceasta forma zidurilor de împrejmuire, cași întăriturile ridicate în puntele mai slabe, Sarmizegetusa are următoarea înfățișare :

Este un oraș de formă mai mult sau mai puțin pătrată, ale căruia ziduri de împrejmuire aci merg în linie dreaptă, aci se înalță pe muchea dealurilor și aci coboară pantele vâlcelelor. Incepînd din colțul de sud est, laturile dreptunghiului iau direcția și forma pe care le-o indică planul aci alăturat.

Laturea de răsărit începe în colțul de sud-est (în a), unul din puntele cele mai înalte ale Sarmizegetuzei, merge în linie dreaptă o bună distanță; ceva mai la nord de prima poartă (b) zidul face un unghi interior, apoi revine la prima ei direcție; o a doua poartă (c) și o nouă încovoiere, aceasta în formă semicirculară și ajungem în colțul de nord-est.

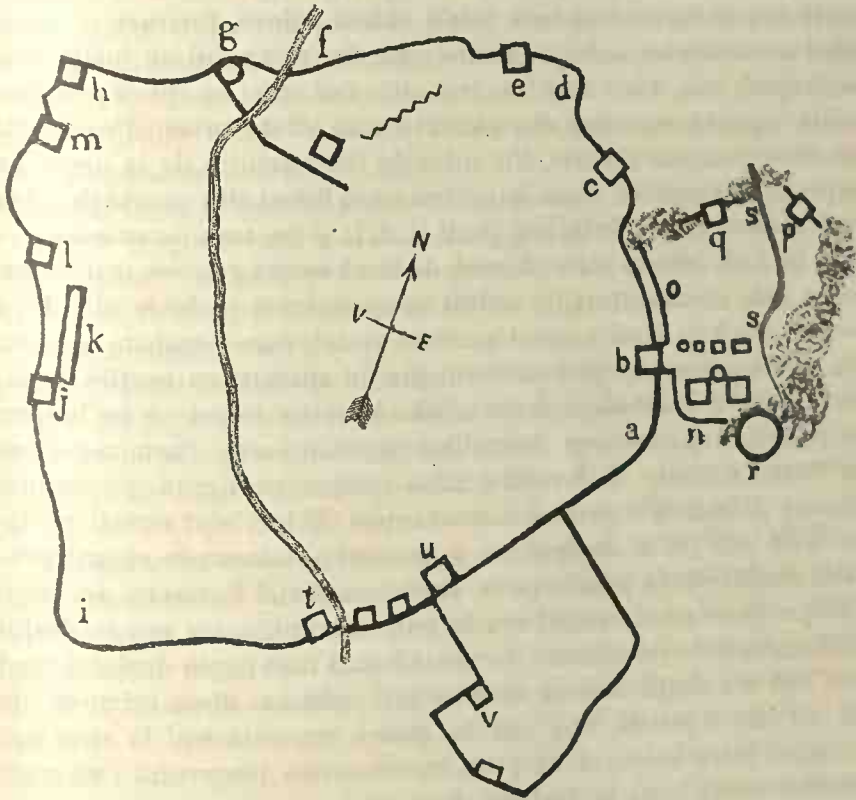

Fig. 3. Planul Sarmizegetuzei reconstituite.

Laturea de nord, ceva mai lungă, se ridică continuu pe panta unui deal care vine din sud; pe sprinceană dealului avem o poartă de comunicație (e); din nou zidul de împrejurire scoboară panta pînă în dreptul, unde probabil ese rîul din cetate (f); de aci se înalță pe un perete de deal stîncos și abrupt, pînă ce ajunge colțul de nord-vest (h). Această latură, cași prima are tot două porți, una în

deal (e) și cealaltă în vale (f), acolo unde râul își are trecerea printr'un gang afară. Albia râului, în punctul său de eșire din cetate, este întărită cu val și palisadă pe stînga și în interior, cu zid de piatră și turnuri la capete pe dreapta.

Laturea de vest începe din colțul de sudvest (i), acolo unde terenul, cași colțul de sudest, are un punct culminant de înălțime, de aci merge continuu plecîndu-se la vale spre nord; în dreptul porții din (l) terenul se lasă într'o vâlcea adîncă, pe care o apără zidul semicircular de împrejmuire; dar din nou solul se înalță pînă în dreptul unui turn înalt cu trei etaje (m); aici se ridică o stîncă înaltă, rîpoasă, care ese din pămînt ca un dinte uriaș. Pe această stîncă se reazimă o parte din zidul de împrejmuire de la nord. La împreunarea acestor două laturi trebuie să fi fost altă poartă (h). Așa dar, această lature avea trei porți (h, l, j) și un turn de apărare (m).

În fine, laturea de sud, care de bună seamă este cea mai lungă, leagă cele două colțuri de sudest (a) și sudvest (i) între ele, după ce a pogorît și apoi a urcat pantele râului care străbate cetatea. Nu mai vorbim aici nici de turnurile de apărare cu porțile de intrare, nici despre adaosul din afară. Amintim totuși că pe laturea de răsărit, după șederea Romanilor și reocuparea Sarmizegetusei de către Decebal, s'a format o mică cetățuie sprijinită pe dealuri rîpoase și întărită cu ziduri și cu șanțuri. Ziduri sînt numai pe laturea de sud (n) și de apus (o—o), pe cînd pe laturea de răsărit probabil dealul cădea prea repede, pentru ca să mai fie nevoie de vre-o întărire. Spre nord terenul era în parte abrupt, aci a ramas dealul ca singură linie de apărare. În unele locuri însă panta dealului fiind mai lină s'a simțit nevoea de a se mai adăoga două crîmpee de zid, cu cîte o poartă, una mai la răsărit (p), alta mai la apus (q). Probabil între aceste două porți trecea matca rîușorului (ss), care născîndu-se la poalele dealului din colțul de sud est, mergea spre miază-noapte. În fine, mai mult ca punct de observație de cît ca apărare, se află în colțul cel mai ridicat al cetățuiei spre sudest, un turn rotund (r) care pare a fi fost boltit.

Dacă trecem acum la studiul amănuntelor, primul element care ne izbește, privind Sarmizegetusa reconstituită, este, zidul de împrejmuire și turnurile de apărare. Să le luăm pe rînd și să le studiem.

Zidul, judecînd după rămășițele ajunse pînă la noi, avea o gro-

sime de $2\frac{1}{2}$ —3 m. Se poate constata lucrul acesta la crîmpeiul de zid păstrat pe laturea de răsărit, și care datează poate din timpul Dacilor. Înălțimea lui trebuie să fi fost de 10—12 m.; o deducem aceasta din studiul zidurilor cetății Colțea. În adevăr, zidul actual al ruinilor din Colțea, atinge înălțimea de 10—12 m., fără creneluri. Firește, dacă o cetate ca aceasta zidită pe muchea unor stînci rîpoase și deci mai ușor de apărat, avea zidurile sale de aproape 10—12 m., ce trebuie să fi fost la Sarmizegetusa, clădită în cîmpie și unde atacul dușmanului era primejdios. Înălțimea aceasta era mărită cu încă $1\frac{1}{2}$ —2 m.; înălțimea *bermei*, adică a valului de pămînt pe care era clădit zidul. Adăogați la aceasta, adîncimea șanțului din afara zidului,—adîncime de aproape 5 m.,—și atunci ne putem da seama de tăria extraordinară a cetății noastre. Și această impresie a noastră crește cu afit mai mult cu cît șanțul de împrejmuire avea 30 m. lățime; ba încă, pe laturea de sud, unde primejdia era mai mare, șanțul atingea lărgimea de 40 m.

La această întărire contribuiesc și turnurile de apărare, unele puse să apere porțile de intrare, iar altele, puntele mai slabe ale zidului de împrejmuire. În special, turnurile cele mai puternice le găsim în două puncte: în lungul zidurilor, unde era intrarea rîului Clopotiva în cetate (între *t* și *u* a feții de sud și *u* și *v* a adaosului de întărire), și pe fața de nord, la eșirea rîului (în *f* și *g*).

Importantă este cestiunea de a se ști, dacă turnurile și clădirile interioare dace sînt de lemn, precum s'a pretins pînă astăzi de către învățați,—sau sînt de piatră, precum susținem noi? În sine privit lucrul, astfel după cum îl arată artistul columnei în imaginile sale, ar părea absurdă existența unor ziduri de piatră uriașe alături cu turnurile de lemn de care sînt apărate. Cînd ne amintim felul de luptă al celor vechi, cu continua încercare de a da foc întăriturilor dușmane prin săgeți sau prin suliți purtătoare de materie inflamabilă, înțelege ori și cine, cît este de greșită pretențiunea aceasta, de a înălța Dacii niște turnuri de lemn tocmai în puntele cele mai amenințate. De altminteri și analogiile pe care cecelelalte cetăți romane ni le arată, cetăți întărite cu turnuri de piatră, ar trebui să ne facă mai circumspecți. Mai ales că toate întăririle ridicate de către Decebal au fost clădite de ingineri romani.

Studiul ruinelor dace însă ne duce la alte concluzii. Există și astăzi o sumă de cetăți dace, pe care artistul columnei le înfățișază

amănuțit pe reliefele sale. Nu e locul să le enumerăm aici. Destul este să spunem, că pretutindeni aceste cetăți dace, deși artistul columnei le înfățișază cu clădiri interioare de lemn, acestea în realitate sînt de piatră. In cazul acesta intră cetatea de la Colțea, ale căreia turnuri de piatră se văd și astăzi pînă aproape de coronamentul lor. Dacă artistul le înfățișază pe reliefele sale, cași cum ar fi de lemn,—ba încă ne arată și capetele cuelor,—aceasta o face împins de alte motive de cît exacta reproducere a realității : la dînsul este un simplu mijloc convențional ales pentru claritatea imaginilor sale. Concluzia noastră este, că turnurile de alungul zidurilor de împrejmuire sînt de piatră.

Dintre toate turnurile, cele care merită o specială atenție sînt două : unul pe laturea de nord, tocmai la eșirea riului din cetate (în g) și celalt la capătul de răsărit al laturii de sud, în apropiere de „palatul lui Decebal“. Primul are mai multe etaje, care sînt tăiate de un șir de ferestre, unele arcuite, iar altele mai strimte și cu prizul de sus drept. Acoperișul este format din căpriori de stejar, uneori de tisă, care pornesc dintr'un miez rotund încins cu un inel gros. Strașina este lată, iar între căpriori avem acoperiș de o lane. Acest fel de turnuri s'a păstrat p'alcure în Transilvania ; ele sînt zidite din piatră, iar bîrnele de stejar dispărînd, locul lor pătrat a ramas în zid.

Celalt turn rînd are altă formă ceva mai simplă : mai întii, acoperișul său este boltit în forma unei cupole. De mărime impunătoare, el pare a fi fost lipsit de ferestre. Pe columnă se văd asemeni turnuri, închise din spre dușmani și avînd o simplă poartă către interiorul țării. Unele din aceste turnuri rînde aveau sus un fel de abagea dublă, făcută mai mult pentru observarea mișcărilor dușmanului de cît pentru apărare. Turnul acesta din spatele „palatului lui Decebal“ avea tocmai acest rol de observare, căci dealul domina împrejurimile către apus pînă la Poarta de fier, pe cînd spre răsărit ochiul putea să vadă pînă la Crivadia.

Alară de ziduri cu crenelurile, porțile și turnurile sale, cetatea Sarmizegetusei avea pe trei din laturile sale cîte un adaos de întărire, menit să apere puntele mai ușor de atacat de către vrăjmaș. Pe laturea de nord era un adaos format de un zid spre dreapta, de un val cu palisadă spre stînga. Valul și zidul porneau, primul de la poarta din stînga (e), celalt de la matea riului, acolo unde era

turnul rotund (g) și mergeau pieziș spre înăuntru, pînă ce se încheiau cu un turn puternic de apărare, care trebuia să apere intrarea pe matea rîului (f). Zidul interior avea și el creneluri, cași zidul principal de apărare al cetății.

Mai strașnică era întărirea de pe laturea de sud. Nu vom mai face aici din nou descrierea acestor întărituri, a cărora formă era aproape dreptunghiulară. Rolul acestor întărituri era dublu: pe deoparte, oprea pe dușman să pătrundă pe matea rîului în cetate, împiedicîndu-i mișcările prin lovituri de săgeți în coasta neapărată de pavază, iar pe de alta, depărta pe dușman de zidul principal al cetății, zid care în această parte (din a-u) era ridicat pe șes aproape. Afară de aceasta, terenul, după cum ne amintim, se înălța mereu spre sud; deci dușmanul care ar fi așezat mașinile sale de rezboi de această parte, nu numai ar fi dominat zidul de împrejmuire al Sarmizegetusei, dar în acelaș timp ar fi putut observa mișcările apărătorilor dinăuntru. Toemai pentru ca să facă față acestei primejdii a ridicat inginerul-architect aceste întărituri externe.

Pe laturea de apus avem de asemeni alte întăriri, asupra cărora am dat lămuriri satisfăcătoare în capitolul anterior. Tot un fel de adaos de întărire este și cetățuia în mijlocul căreia se înalță clădirea numită de Petersen „palatul lui Decebal“. În primul rezboi (grupa I) nu erau aici de cît un turn rond și pîriul Sargeția. În cel de al doilea rezboi Dacii au adaos și alte clădiri, cărora în scena CXIX le dă foc. În grupa IV, cînd cetățuia cade în stăpînirea Romanilor, nu se mai vede de cît turnul cel rond, dărîmat însă, și cele două turnuri din față, care apără deoparte și de alta eșirea Sargeției. În reconstituirea noastră am adaos zidul de împrejmuire de la sud și apus, precum și strada care tae interiorul cetății drept de la răsărit spre apus, înfățișate de către artistul columnei.

„Palatul lui Decebal“, așezat între stradă și turnul cel rond este format din două trupuri dreptunghiulare, legate între ele printr'un turn înalt cu ferestre strimte și acoperiș ascuțit. Această întocmire a „palatului lui Decebal“¹⁾, pe care noi am copiat-o de pe columnă, ne amintește în parte întocmirea palatului lui Traian din orașul Lugdunum (Galia).

Interiorul cetății Sarmizegetusa, cu toate că n'a fost încă în

1). Admirabil modelat în gips de către sculptorul Arganini

deajuns explorat, din pricina clădirilor actuale ale țăranilor români, se poate totuși mai mult sau mai puțin recompune. Această recompunere ne este impusă în parte de felul rînduirii porților. Se știe, de pildă, că în deobște stradele orașelor romane, născute din lagăre permanente, sînt în linie dreaptă. Aceste strade se întretae în unghiuri drepte, iar la întîlnirea celor două căi mari *cardo* și *decumanus*, se află mai în totdeauna *praetoriul*, sau reședința comandantului.

Dacă privim însă rînduirea porților, așa precum reese din imaginea de pe columnă, constatăm îndată și aici această așezare în linie dreaptă a stradelor și tăerea lor în unghi drept. Așa este strada care pornește de la poarta b și se termină, trecînd peste podul de piatră cu arcurile sale de triumf, tocmai la turnul din j. Așa este de asemeni strada care pornește de la stînga rîului Clopotiva, (între u și t), unde sînt cele două turnuri alăturate și se prelungește, drept spre laturea de nord, cam prin partea unde se îmbină valul cu palisadă și zidul de piatră care pornește din g, spre interior. A doua cale paralelă cu aceasta, ar fi cea care pleacă pe la poarta e și se încheie în fața teatrului din fund. Perpendiculară pe această cale ar fi o a patra care, pornind din colțul nord vest (în h), scoboară panta dealului spre rîul Clopotiva, trece peste un pod de lemn la celalt țărm, de unde apoi ridicîndu-se pe coastă, ajunge cam la colțul clădirii semirunde din stînga, iar de aici merge în linie dreaptă spre răsărit, pînă ce se încheie în fund, în fața templului lui Jupiter Optimus Maximus.

La dreapta acestei căi, la întretăierea ei cu calea cea mare de la sud la nord se află *praetoriul*, o clădire foarte lungă, așezată cu frontul spre răsărit și compusă dintr'o sală lungă, zisă *principia*, dintr'o primă curte (*atrium*) cu portice de jur în jur, dintr'o a doua curte (*peristylum*) și în fine din alte clădiri, ca *sacellum*, *aerarium*, *tabularium* (archiva) și altele.

La stînga *praetoriului*, mai spre nord, se află o construcție foarte mare, compusă dintr'un corp semicircular și două aripi, care se încheie de o parte și de alta prin niște porți triumfale în formă de arcuri. Interiorul clădirii e format din ferestre cu arcade, iar exteriorul din ferestre drepte așezate pe două rînduri. Acestei construcții i-am dat numele de *Nymphaeum* ¹⁾, consacrat divinităților

1). Atît templul lui Jupiter Optimus Maximus, cît și *Nymphaeum* au fost executate cu multă finețe și gust de către D-ra L. Botez.

acuatică. Forma însăși am împrumutat-o de la o construcție din Tunisia, ridicată probabil de Hadrian și avînd o destinație identică.

Acest cult al apelor avea un rol foarte însemnat în mitologia și credințele populare dace și el desigur trebuie să se fie perpetuat mai departe și la populația soldățească romană, care s'a așezat după nimicirea puterii Dacilor, în Sarmizegetusa.

În fața clădirii Nymphaeum de partea dreaptă a praetoriului, în for chiar, se află templul cabiric, o frumoasă construcție romană, tetrastilos, adică cu 4 colonne care sprijinesc frontonul principal. Cultul Cabirilor, dacă judecăm după mulțimea plăcilor cu reprezentări cabirice aflate în Dacia, era înrădăcinat adînc în aceste părți, încă mai înainte de cucerirea romană ¹⁾; acest cult a trebuit să aibă un templu mare în această cetate, unde templele erau impunătoare și frumoase. Forma clădirii însă este copiată de noi după o reconstituire admirabilă, făcută de către inginerul-arhitect Thomas asupra templului lui Rediculus ²⁾.

Am adăogat în fața căii, care pornește din poarta e, acolo unde se taie cu cealaltă cale, care pornește de la „palatul lui Decebal“, un teatru de mărime însemnată. Firește, un oraș care avea un amfiteatru așa de mare, precum este cel din afara cetății, nu putea să fie lipsit de teatru. De asemeni, pe aceeași cale am adăogat la stînga o pompoasă biserică ³⁾. Restul clădirilor sînt făcute în genul clădirilor romane, la care s'a adăogat foarte multe construcții dace, așa precum le înfățișază columna traiană.

Acestor construcții, care se îngrămădesc mai ales la centru, le răspund dumbrăvile și plantațiile de la periferia orașului, mai ales în preajma râului Clopotiva, care străbate cetatea de la sud la nord. Pe pantele albiei râului, de jos pînă sus, s'au adăogat o sumă de vile și o sumă de colibe, care de și copiate de pe columna traiană, ne amintesc în parte bordeiele și casele țărănești de la munte, la noi în țară și în Ardeal.

Peste întregul complex de clădiri s'a dat o colorație discretă, ceva ștearsă, tocmai făcută ca să dea imaginea văzută din depărtare a unui oraș.

1). cf. Teohari Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*, București. 1 vol. în 8°.

2). V. Duruy, *Hist. romaine*, vol. I, pag. 619.

3). Teatrul, biserica și templul Cabiric sînt opera tinărului D. Chipăruș, un talent artistic de mare viitor.

Se naște întrebarea, — răspunsul ei ne va servi drept încheiere întregii lucrări, — ce este real și ce este închipuit în această reconstituire a noastră? Partea închipuită covârșește oare partea de realitate, sau mai adevărat este contrariul?

Real este înfățișarea solului cu particulara lui întocmire, pe care i-a impus-o din timpuri imemorabile mișcările geologice ale scoarței pământului, precum și cursul apei care o taie aproape în jumătate. Real este forma zidului de împrejmuire cu întreaga lui complexitate de ureșuri și scoboriri; real este întocmirea aci din piatră cubică sau dreptunghiulară, aci din pietre poligonale a acestui zid cu galeriile sale de lemn, ridicate pentru adăpostirea apă-rătorilor cetății. Real sînt porțile și turnurile lor curioase, unele cu două, altele cu trei etaje. Real sînt și întăririle adăose la laturile de nord, de sud și de apus, întăriri variate ca formă și cu un caracter defensiv bine lămurit. Real este cetatea din răsăritul Sarmizegetusei, care cuprinde „palatul lui Decebal“. Real sînt străzile cu întocmirile lor proprii. Într'un cuvînt, real, în întreaga noastră reconstituire, este mai bine de 80 la sută din cele înfățișate.

Restul, firește, cade pe seama închipuirii, care mai totdeauna cînd este vorba de lumile dispărute, are un rol cu atît mai mare, cu cît elementele factice, pe care ne întemeiem, sînt mai puțin numeroase și mai nesigure. Columna traiană însă prin precizia arătărilor sale tocmai ne-a tăiat sborul fantasiei noastre și ne-a împins să creăm o operă, care se va adevăra, sperăm noi, cu atît mai mult cu cît descoperirile viitoare, vor scoate la suprafață tot mai mult din zidurile dărîmate ale mîndrei cetăți, a acelei metropole a Daciei ferice, despre care scriitorii vechimei într'un glas spuneau, că era cel mai mare oraș roman al Europei, la nord de Dunăre.

LA CITADELLE
DE
SARMIZEGETUSA

D'APRÈS LA COLONNE TRAJANE

ET

LES RUINES DE GRĂDIȘTE

DU MÊME AUTEUR

La science ou le vandalisme de M. Tocilescu. L'ignorance des méthodes scientifiques dans ses recherches, Jassy 1906.

Les fouilles de M. Tocilescu à Drobeta. La destruction d'une station historique importante, Jassy, 1906.

Le trophée d'Adamclissi. Étude archéologique, Jassy, 1905.

O problemă politică. Cestiunea macedoneană, cauzele turburărilor și intervenția diplomației europene, Jassy, 1903.

Lumi uitate. Filosofia Upanișadelor, din lumea chaldee, originca Aricnilor, etc. Jassy 1901.

Cultul Cabirilor în Dacia. Tesă de licență în studiile istorico-filosofice, București. 1889.

SARMIZEGETUSA

DANS LA PREMIÈRE GUERRE DACIQUE

NOS SOURCES D'INFORMATIONS. La première question qui se présente à nous, en commençant cette étude sur Sarmizegetusa ¹⁾, c'est de savoir sur quoi s'appuie notre reconstitution ²⁾ de la puissante cité et quelles sont les sources d'où nous avons puisé nos renseignements ?

La réponse est simple et claire. Nos meilleures sources, à ce point de vue, sont d'abord les reliefs de la colonne Trajane de Rome. Malheureusement, ces reliefs, par la manière dont ils nous présentent

1). Les pages suivantes ont été tirées en grande partie d'une étude, que nous préparons depuis longtemps sur la colonne Trajane. Malheureusement, d'autres occupations,—notamment une discussion assez longue avec M. Gr. G. Tocilescu,— nous ont obligé à retarder pour quelque temps encore l'apparition de cette étude. Il fallait pourtant montrer au pays les erreurs, on dirait mieux, les vandalismes, que M. Tocilescu avait commis dans ses fouilles sans méthodes et sans aucune préparation scientifique antérieure. Il fallait surtout éveiller l'attention de l'opinion publique en Roumanie et empêcher par ce moyen (d'ailleurs M. Spiru Haret, comme ministre de l'instruction publique, lui avait interdit de continuer les fouilles d'Adamclissi) la destruction totale des anciennes ruines, que les invasions des barbares et la dent destructrice du temps avaient pourtant respectées.

2). Cette reconstitution nous a été suggérée par M. D. Onciul, l'historien roumain bien connu, et demandée par M. le Dr. Istrati, le commissaire général de l'Exposition nationale roumaine de Bucharest. L'image en plâtre, de 3 m. 50 sur 3 m. 75 de grandeur, dont la planche I nous donne une idée assez juste, se trouve dans la grande salle du «palais des arts» de l'Exposition. Les murs d'enceinte, les tours et les différentes constructions intérieures ont été exécutés par M-elle L. Botez, MM. S. Arganini et D. Chiparus, élèves de l'école des beaux-arts de Jassy. Les dessins et la coloration sont l'œuvre du peintre C. I. Stăfăncu.

les choses, contiennent beaucoup d'éléments obscurs, les uns, nés du conventionnalisme de l'artiste de la colonne, les autres, résultant de l'impossibilité pour nous de préciser d'une manière indiscutable la place géographique des différentes scènes.

Ensuite, des sources non moins importantes pour nous et qui peuvent nous rendre de grands services sont les ruines des anciennes cités, que le temps et les invasions barbares ont souvent respectées. Car, il y en a parmi ces ruines quelques unes, qui ont conservé, comme nous allons le voir plus loin, la forme même des cités figurées sur la colonne. Aussi avons-nous donné une attention particulière à tous ces vestiges des anciens monuments, que l'on rencontre d'ailleurs partout sur le territoire de la Dacie.

Enfin, comme troisième source de renseignements, nous pouvons ajouter les commentaires des savants modernes, surtout ceux de M. Petersen, dont les travaux ont toujours porté de la clarté dans ces problèmes difficiles et ont ouvert de nouvelles perspectives à l'interprétation de la colonne Trajane ¹⁾.

Les reliefs de la colonne, qui concernent Sarmizegetusa, constituent quatre groupes différents, dont l'un (I groupe) fait partie de la première guerre, les trois autres de la seconde guerre dacique. Nous n'avons pas l'intention de faire une description détaillée de ces quatre groupes de reliefs; elle a été faite d'une manière claire et précise par M. Petersen, dans l'ouvrage mentionné plus haut.

Donc nous avons les quatre groupes suivants :

I	groupe (scènes LXXIII—LXXVI)	=	I	groupe de Petersen;
II	" " CXIII—CXVI)	=	III	" " " ;
III	" " CXIX—CXXII)	=	IV	" " " ;
IV	" " CXXIV—CXXVI)	=	V	" " " ;

Nous allons prendre chacun de ces groupes et l'étudier à part, au point de vue de la reconstitution de Sarmizegetusa.

LES SCÈNES LXXIV—LXXV REPRÉSENTENT SARMIZEGETUSA. Le premier groupe contient les scènes LXXIII—LXXVII,

1) Voyez Eug. Petersen, *Trajans dakische Kriege*, Leipzig, 2 vol., 1899 et 1903. Ajoutez aussi C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896 et 1900, 2 vol. de texte et 2 vol. de planches. Fröhner, *La colonne Trajane, reproduite en phototypographie* par G. Arosa, Paris, 1872—1874. J. H. Pollen, *A Description of the Trajan column*, London, 1874. S. Reimach, *La colonne Trajane*, Paris, 1886, où l'on a une bibliographie assez complète de la colonne Trajane.

dont les deux premières (scènes LXXIII, LXXIV) ont été localisées par M. Cichorius à Kiş-Kalan, là où le ruisseau Streiul mêle ses eaux au Mureş. M. Petersen, au contraire, en ce qui concerne la scène LXXIV, la rattache à la scène LXXV, c'est-à-dire, il la place dans la plaine de Hatzeg, non loin de Sarmizegetusa ¹⁾. Et il a parfaitement raison, car cette scène est inséparable des deux suivantes (scènes LXXV et LXXVI), en dehors desquelles elle ne peut pas être expliquée.

Mais passons d'abord à la scène LXXV. D'après l'opinion de M. Cichorius, le mur que nous voyons au second plan, entre 192 et 196 (voyez pl. III, fig. 1), n'est qu'un rempart en terre, élevé par les Romains pour isoler Sarmizegetusa à l'ouest, du côté de la Porte de fer. M. Petersen au contraire, considère ce retranchement comme un camp romain, construit par les légionnaires entre la capitale dace au nord (de 199—201) et les ramifications de Hatzeg au sud. Entre ces points extrêmes l'on aperçoit au loin vers l'ouest le défilé de la Porte de fer. C'est la vue du camp romain prise du côté est. Ni l'une, ni l'autre de ces deux opinions ne nous satisfait point. Nous croyons que la forteresse représentée dans les scènes LXXIV—LXXV n'est autre que Sarmizegetusa, la capitale de Décébale. Et les preuves ne nous manquent pas. D'abord, observant avec attention les murs d'enceinte représentés dans ces deux scènes, nous trouvons que la forteresse est de forme rectangulaire, dont les côtés les plus longs se dirigent de gauche à droite. En réalité, l'un des côtés du camp commence (voyez pl. III, fig. 1) en 192 (en a) là où il y a la porte à moitié ouverte, et finit en 195 (en b'). L'autre côté, qui doit être perpendiculaire sur le premier, commence de même en a et finit en a', au milieu de la cassure ovale. Si l'artiste l'a représenté de biais par rapport au premier côté, il ne l'a fait que dans un seul but : de donner à l'image plus de clarté ; autrement le côté a—a' aurait disparu derrière la tour en bois de la porte de 192. Quant au troisième côté, il commence en c, pour disparaître en o, vers le bord supérieur du relief, après avoir suivi un temps une ligne parallèle au premier côté a—b'. Quel est le quatrième côté du rectangle ? Nous serions tenté de le chercher dans la direction b—b, indiquée par nous dans la pl. III, fig. 1, c'est-à-dire, en ligne

1). Eug. Petersen, *Trajans dak. Kriege*, I, p. 82 sq. et II, p. 141.

droite et parallèle au second côté a—a'. Mais dans ce cas, l'image aurait perdu en clarté, ce qu'elle avait gagné en précision. Car, d'une part, ce côté aurait été masqué par le côté d'en face a—b', et d'autre part, il aurait occupé une bonne partie de l'intérieur du camp et par conséquent l'artiste n'aurait pas pu représenter aussi les légionnaires romains, qui, chargés de leur bagage, vont vers la gauche. Donc, force a été pour lui de diriger le quatrième côté (b—A') du rectangle en biais vers la droite. Et puis, pour le faire ressortir plus distinctement du côté a—b', à la suite duquel il devait le figurer, l'artiste a introduit un détail très caractéristique: ce quatrième côté, au lieu d'être formé par un mur en pierres de taille aux assises régulières, n'est qu'un simple rempart en terre avec palissade et *vinea*. D'ailleurs nous verrons apparaître de nouveau ce côté, caractérisé par ces *vinea*, dans la série des scènes de la II guerre (voyez pl. III, fig. II, 305—307).

De tout ceci une première conclusion découle: la forteresse représentée dans la scène LXXV a une forme rectangulaire, dont le côté long se dirige de gauche à droite; sur trois côtés du rectangle le mur d'enceinte est formé par des pierres de taille aux assises régulières, tandis que le quatrième est constitué par un rempart en terre avec des palissades et des *vinea*.

A gauche de la forteresse, nous voyons une tour en pierre (R), bâtie sur la cime d'une colline, du flanc de laquelle coule un petit ruisseau (en 191), qui vient vers le premier plan, où il se perd dans un bassin carré. Cette tour ronde ne paraît pas être loin de la forteresse rectangulaire; la preuve, c'est que les cavaliers auxiliaires romains, qui s'abreuvent dans l'eau du petit ruisseau, prennent part aussi à la scène suivante (LXXV), où l'artiste nous représente la soumission des Daces; une preuve encore, ce sont les légionnaires romains, qui chargés de leur bagage, quittent la forteresse d'à côté, en se dirigeant vers la tour ronde. D'ailleurs M. Petersen a mis en pleine lumière ces rapports étroits entre la forteresse rectangulaire et la tour ronde de ces deux scènes voisines (LXXIV—LXXV).

Une seconde conclusion non moins importante que la première, c'est que le terrain, sur lequel la forteresse rectangulaire et la tour ronde sont placées, s'abaisse doucement vers le premier plan. Cette inclinaison nous est indiquée par le petit ruisseau, qui

coule dans le bassin carré de 191 et aussi par les images des auxiliaires et des légionnaires romains rangés sur différents plans ; enfin elle est indiquée encore par l'image même du terrain, accidenté vers le fond et plat sur le premier plan.

Un dernier élément caractéristique : si nous regardons avec attention le côté b—A' de la forteresse rectangulaire, nous constatons que, à l'exception de tous les autres, il suit une ligne irrégulière, tantôt en dedans, tantôt en dehors de la ligne droite, qui va de b en A' ; même, le terrain de ce côté semble être rocailleux et escarpé ; parfois il tombe (en b) dans une profonde dépression. En général, la colline et les remparts de la forteresse de ce côté s'élèvent continuellement vers la droite, c'est-à-dire, vers le fond, conformément à l'inclinaison du terrain.

Donc la conclusion générale, qui se dégage de l'ensemble des faits étudiés, est la suivante : la forteresse, représentée dans les scènes LXXIV et LXXV, a une forme rectangulaire, ayant le côté le plus long dirigé de gauche à droite ; elle est située sur un terrain qui descend en pente douce vers le premier plan ; son côté droit est irrégulier, suivant de près toutes les variations du sol rocailleux et escarpé. A gauche de la forteresse, nous voyons sur la cime d'une colline une tour ronde (R), au pied de laquelle jaillit un petit ruisseau, qui descend vers le premier plan. La forteresse paraît être occupée par des légionnaires romains, qui s'apprentent à prendre en possession aussi la tour ronde de gauche. Enfin, pour préciser la place géographique des deux fortifications, l'artiste a représenté aussi le paysage environnant, qui s'étend de 196—190. Ce paysage, comme l'a très bien montré M. Cichorius, n'est que l'image des montagnes et des défilés qui avoisinent la plaine de Grădiște, c'est-à-dire, les pics de Iordânelul et Tăpăliga à gauche, rangés en coulisse l'un derrière l'autre, muntele Mare (la montagne à la forme pyramidale tronquée) à droite et au milieu, le défilé de la Porte de fer (Transylvanie).

LES RUINES ACTUELLES DE GRADIȘTE. En vérité, dans cette plaine large et fertile de Hatzeg, à l'angle sud-ouest de Transylvanie, se trouvait la puissante ville de Sarmizegetusa. Les ruines de la citadelle étaient autrefois assez bien conservées. Le baron de Hohenhausen, il y a presque un siècle et demi, l'avait étudiée avec beaucoup d'attention et avait publié le plan des ruines d'une manière

assez exacte ¹⁾. L'image de la citadelle qu'il a tracée alors, est la même, quoique les murs soient aujourd'hui très détériorés. Elle avait la forme d'un rectangle ²⁾, dont le côté long, (le côté nord a 623 m., celui de l'ouest 563 m.) se dirigeait de l'est à l'ouest (voyez fig. 1, pag. 6). Le mur d'enceinte, qui s'est mieux conservé sur le côté est, avait presque 3 m. de grosseur ³⁾. Un large fossé de 30 m. entoure les murs sur toutes les faces, à l'exception peut-être d'une partie de la face ouest, où le terrain rocailleux et escarpé rendait inutile toute autre fortification. Le sol, sur lequel la forteresse est bâtie, est incliné, ainsi que la plaine entière, en pente douce du sud au nord. Le ruisseau Clopotiva, qui descend des flancs de la chaîne des montagnes Hatzeg, traverse la forteresse du sud au nord, en la séparant en 2 parties inégales. A cause de ce ruisseau, le profil des côtés nord et sud de la citadelle va descendant continuellement des angles extérieurs vers le lit de Clopotiva. Parallèlement au lit du ruisseau et un peu plus à l'est, nous voyons descendre du sud au nord une colline aux pentes douces, qui se prolonge dans l'intérieur de la citadelle. Nous verrons plus loin que tous ces détails topographiques ont une importance capitale pour l'interprétation des problèmes, qui concernent les autres trois groupes de scènes de la II guerre dacique.

En dehors de la citadelle, il n'y a des traces de ruines que sur les points suivants: a) au nord de la citadelle, à quelques centaines de pas, on voit les ruines d'un amphithéâtre et les traces d'une voie romaine, que les paysans roumains appellent „calea (la voie) lui Traian“ ; b) au sud-ouest, sur la colline Dănilă, on trouve des restes des anciennes substructions en pierres de taille et parfois des tombeaux; c) et enfin, à 150 pas de l'angle sud-est de la forteresse, il y a un tumulus rond et assez grand. Un peu plus au sud et tout près du tumulus jaillit une abondante source d'eau, à propos de laquelle les paysans roumains de Grădiște racontent une légende. „La source jaillissait d'une grotte profonde, qui existait autrefois un peu plus à l'est de la citadelle. Cette grotte a

1) Hohenhausen. *Die Alterthümer Daciens in den heutigen Siebenbürgen*, 1775.

2) Le plan des ruines, que nous publions à la p. 6, a été levé par l'ingénieur roumain M. P. Polonic.

3) Une partie de ce mur est peut-être encore un reste de l'ancienne fortification dace, qui plus tard a été réparée, sinon complétée par les Romains.

été obstruée, il y a bien longtemps, par un mur en pierre". Depuis, la source, qui coulait abondamment vers le nord, a presque tari et ce n'est qu'un petit filet d'eau, qui se perd dans le fossé de la citadelle le long du côté est.

A ces notes caractéristiques, le baron de Hohenhausen en ajoute encore une autre, qui, à notre point de vue, est très précieuse : à l'extérieur du mur méridional de la forteresse, non loin de l'entrée du ruisseau Clopotiva, on voit un second mur qui, après avoir enfermé une cour presque rectangulaire, se joint un peu à l'est au mur principal. Cette cour est indiquée sur notre plan par la lettre a. Nous verrons quelle importance a pour nous ce fait, surtout quand nous aurons à discuter le rôle des fortifications accessoires (représentées dans le II groupe de scènes, entre 313 et 315), que les légionnaires romains sont sur le point de détruire. A l'ouest du camp fortifié se déploie, sous la forme indiquée par la colonne, le paysage des alentours, d'abord les deux montagnes, Iordânelul et Tăpăliga, rangées en coulisse l'une derrière l'autre, ensuite l'étroit défilé de la Porte de fer, et finalement, vers le nord-est, la cime pyramidale du muntele Mare, qui s'appuie avec son flanc oriental à la cime de Cornavelii; cette dernière montagne au profil régulier et semirond, tombe brusquement vers l'est en une pente raide, où il y a le défilé Selea.

Si nous comparons maintenant l'image de la cité représentée sur la colonne (scènes LXXIV—LXXVI), à celle des ruines de Grădiște, nous trouvons des ressemblances évidentes. Elles ont commun la forme rectangulaire de la citadelle, dont le côté long est dirigé de l'est à l'ouest; commun aussi le terrain en pente douce du sud au nord; la face de l'ouest est irrégulière et escarpée elles ont commun encore le mamelon rond (identique à la tour ronde R du relief de la colonne) à l'angle sud-est de la forteresse, au pied duquel jaillit une abondante source d'eau; commun enfin le paysage avec ses montagnes aux formes particulières, qui nous rappelle dans tous ces détails le paysage réel de Grădiște. Donc, la conclusion suivante découle d'une manière absolue : les scènes LXXIV et LXXV de la colonne nous représentent la capitale des Daces, la puissante Sarmizegetusa, tombée au pouvoir des Romains.

LA SCÈNE LXXVI REPRÉSENTE LE DÉFILÉ DE SELEA.

Cette conclusion éclaire en même temps quelques détails, que l'artiste de la colonne a spécialement indiqués sur les reliefs de ce premier groupe. Elle nous explique, par exemple, le sens de ce mur aux tours en bois (scène LXXVI en 199) et les maisonnettes perchées sur les flancs de la montagne, entre 199 et 201. M. Cichorius prétend que les murs et les tours de 199 sont l'image de Sarmizegetusa, que les Daces sont en train de démolir, tandis que les maisonnettes n'ont qu'une signification symbolique : elles sont mises là pour illustrer en quelque sorte l'une des conditions de paix que Trajan avait imposée aux Daces, condition rapportée par Dion Cassius, comme il suit : „que les Daces quittent le territoire occupé par les Romains“, (*τῆς χώρας τῆς ἐαλωκυίας ἀποστῆναι*) LXVIII, 9. C'est bien curieux qu'un esprit clair et pénétrant, comme celui de M. Petersen, ait pu voir dans ces murs insignifiants aux deux misérables tours en bois, l'image d'une ville puissante et fameuse comme Sarmizegetusa, dont la forme se déploie avec tant d'ampleur dans la série des scènes de la II guerre dacique. Est-il donc possible, que l'artiste, qui avait représenté dans des proportions si grandes, quelques scènes auparavant (scène XXII), la ville de Tibiscum, ait donné de Sarmizegetusa une image si réduite et mesquine ? Sans doute que non.

Et pourtant l'artiste de la colonne s'était exprimé dans ses reliefs avec une rare précision. En effet, la scène LXXVI (199—201) nous représente à gauche, entre la montagne à la cime ronde de 199 et celle de 200, un étroit défilé, ou plutôt une vallée profonde, obstruée dans toute sa largeur par un mur de pierre, derrière lequel se dressent deux tours en bois en construction. A droite, la montagne s'élève presque à pic, tandis que vers le devant, la pente très accidentée s'abaisse en une série de collines et de vallées profondes. Perchées sur la cime de l'une de ces collines, à droite du défilé, nous voyons rangées en file plusieurs maisonnettes, précédées vers la gauche par une tour en construction. C'est l'image d'un village, que ses habitants quittent à regret en descendant, accompagnés de leurs troupeaux, vers la plaine. En quelques mots : à gauche, un défilé entre deux montagnes, dont l'entrée est barrée par un mur et des tours et à droite, un village, perdu dans la montagne, voilà l'image que l'artiste a voulu représenter dans ce relief.

Eh bien, cette image n'est au fond que la reproduction exacte

du défilé Selea: les mêmes rapports topographiques que ceux représentés sur la colonne, les mêmes montagnes aux formes caractéristiques, la même vallée profonde, qui les sépare avec, au devant et à droite, les mêmes accidents de terrain. Vers le nord-est de muntele Mare se trouve, nous l'avons dit plus haut, la haute colline de Cornavelea, indiquée sur la carte de l'état-major autrichien sous la dénomination de la cime Mărul. Un peu plus loin, vers l'est, nous voyons la montagne Selea, dont la paroi de l'ouest est presque à pic, tandis que celle du sud tombe dans la plaine de Grădiște par une série de collines et de vallées plus ou moins profondes. Entre les deux montagnes se trouve l'étroit défilé de Selea, qui mène à Poieni. Mais, ce qui rend notre localisation plus évidente, ce sont les ruines que le temps nous a conservées dans le rayon même de ce défilé. Il paraît que la vallée fût obstruée de l'antiquité dans sa largeur par des remparts en terre, soutenus de distance en distance par des tours en pierre; tandis que sur la cime d'une colline, au pied même de la montagne Selea, on trouve les ruines des anciennes et puissantes constructions en maçonnerie. Voici d'ailleurs sur ce point la lettre de l'archi-prêtre roumain de Grădiște, N. Munteanu, dont la haute culture scientifique et littéraire donne à son témoignage une valeur bien grande:

«En faisant des recherches aux endroits, que vous indiquez dans votre précieuse lettre, dernièrement envoyée, je me permets à vous communiquer les faits suivants: au nord-ouest de Sarmizegetusa, sur la cime de la colline nommée aujourd'hui encore «Selea», — que d'ailleurs j'ai minutieusement examinée, — se trouvent les anciens soubassements de quatre caves ¹⁾. Le mur en pierre est pareil à celui que l'on trouve à l'intérieur du camp romain de Sarmizegetusa; ils sont donc contemporains. Chaque cave mesure en largeur presque 12 à 15 m. carrés. A 20 m. plus loin, vers l'ouest, le propriétaire de la localité nous a montré les restes d'une autre maison ²⁾, qui mesure 10 m. de longueur sur 8 m. de largeur. Le mur a presque 80 cm. d'épaisseur; il paraît que ce fût une maison très solide. Tout autour s'étend une belle et ravissante clairière,

1). C'est bien curieux de constater que ces 4 caves correspondent aux 4 maisons représentées sur la colonne, dans la scène LXXVI.

2). Voyez l'image de la tour encore inachevée, les deux travées près du mur, à gauche du village, dans la même scène de la colonne.

entourée de remparts et traversée par la voie qui mène à Poieni. Non loin de la maison et des caves, il nous a montré aussi la place d'une fontaine, où l'on raconte que Décébale avait caché ses trésors transportés là, pendant 7 jours sur 9 chameaux. A ce même endroit, l'on affirme que quelques allemands ont fait des fouilles, dont nous ignorons les résultats. De fait, on y trouve souvent des briques romaines.

Mon opinion modeste c'est qu'il y a eu une sorte de station de vigie, justement parceque cet endroit, au point de vue stratégique, domine la vallée entière jusqu'à la Porte de fer. J'ai entendu dire que du côté de Zaicani, au sud-ouest de Selea, sur le sommet de la colline Iordânel, il y avait une autre tour d'observation (vigilia). Vu la grande hauteur de la colline, la tour domine au loin jusqu'à Boufâre, au delà de la Porte de fer. Donc, pour parer Ulpia Trajana contre toute surprise, il paraît que nos ancêtres possédaient un télégraphe sans fil, meilleur que celui de Marconi, et qu'ils signalaient par le feu le danger, pour donner ainsi le temps à la garnison de se défendre.

Quelle conclusion pouvons-nous tirer de cette concordance entre la scène LXXVI de la colonne et les ruines de «Selea», sinon que dans cette scène l'artiste a figuré les fortifications de «Selea» et non pas Sarmizegetusa, comme on l'avait affirmé.

LES CONDITIONS DE PAIX DE TRAJAN. Mais cette conclusion nous explique en même temps les dires de Dion Cassius, que l'empereur Trajan avait exigé des Daces, comme conditions de paix, «de démolir les fortifications et de quitter le territoire occupé par les Romains» (LXVIII, 9). Est-il donc vrai que Trajan aurait exigé de Décébale, comme M. Cichorius l'affirme, de démolir les murs d'enceinte de Sarmizegetusa même et des autres citadelles daces situées sur le territoire occupé par les Romains, ou bien faut-il croire que sous cette expression, Dion Cassius avait en vue quelques fortifications érigées sur des points précis d'une grande importance stratégique ? La première alternative nous paraît invraisemblable. Car pourquoi l'empereur Trajan aurait-il exigé la destruction des murs d'enceinte de Sarmizegetusa, quand il avait décidé, selon le témoignage de Dion Cassius, d'occuper la capitale dace ¹⁾ et d'y laisser une garnison romaine ? Certes, la demande n'était pas pratique.

1). Ταῦτα συνθέμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Ζαρμίζεγεθοῦσῃ καταλιπών, εἴς τε ἄλλην χώραν φρουραῖς διαλαβὼν ἐς Ἰταλίαν ἀνεχομίσθη.

Mais les reliefs de la colonne nous donnent le sens véritable de cette exigence. Car, si la scène LXXVI représente en vérité les fortifications de «Selea»,—et ce point a été suffisamment prouvé plus haut,—alors la demande de Trajan avait en vue seulement la destruction des points fortifiés, dont l'importance stratégique était grande. Et justement dans ce cas se trouvaient les retranchements de la Porte de fer (Transylvanie) et ceux du défilé Selea : les premiers, parcequ'ils dominaient les communications du royaume dace avec les provinces romaines du Danube, surtout avec la Moesie, et les seconds, parcequ'ils barraient le passage entre la vallée de Hatzeg et le Banat. C'était une nécessité absolue de démolir ces retranchements ; ce que les Daces exécutent dans la scène LXXVI. En outre, Trajan avait exigé aussi «l'abandon du territoire occupé par les Romains». Nous nous demandons, quel territoire pouvait-il être ? Était-il question ici de la portion du royaume dace, occupée par les armées romaines ? Non sans doute. Car c'eût été absurde d'obliger la population dace d'abandonner le Banat et la petite Valachie, qui par le traité de paix étaient maintenant au pouvoir des Romains. Ceci ne pouvait être l'intention de Trajan ; justement parceque nous le voyons au commencement de la IIe guerre dacique fonder, dans cette même portion de la Dacie, une nouvelle colonie avec des éléments daces. Mais, au contraire, c'était bien différent, quand il s'agissait des points fortifiés importants, comme Selea : ici c'était un devoir pour l'empereur d'éloigner la population dace. C'est ce que l'artiste a figuré dans la scène LXXVI.

LA SCÈNE LXXIII RATTACHÉE AU I GROUPE. Une fois, les scènes LXXIV—LXXVI précisées au point de vue topographique, il nous en reste encore à déterminer la place de la scène LXXIII et à expliquer pourquoi nous l'avons ajoutée au premier groupe. Le problème n'est pas facile à résoudre. Cette scène nous représente un camp romain d'une forme ronde caractéristique. Une forme semblable nous la trouvons sur la colonne encore une fois seulement, dans la scène CXIII. Les points distinctifs de ce camp sont les suivants : il est situé dans la plaine, il a la forme ronde avec une porte voûtée au devant, une colline en dehors du camp, qui s'élève à droite, fortifiée par des *aggeres*, enfin, auprès de la porte un rempart, que les légionnaires romains construisent, en le prolongeant vers la droite. Tous ces éléments, c'est-à-dire la plaine, la forme

ronde, la porte voûtée, la colline en dehors et à droite du camp et le rempart, nous les retrouvons réunis au camp figuré dans la scène CXIII de la II guerre dacique (voyez pl. III, fig. I, 188—190 et fig. II, 300—301) Donc, ces deux camps sont identiques. Mais l'artiste, en ce qui concerne le second camp, en a ajouté un détail caractéristique, dont l'importance est évidente ; à savoir, parmi les soldats romains, qui donnent l'assaut à la citadelle dace (la scène CXIII) il y en a quelques uns, qui ont apporté avec eux des échelles pour escalader les murs : une preuve indiscutable que le camp romain n'était pas loin de Sarmizegetusa. Et si le camp de CXIII se trouve aux environs de la capitale dace, nous devons chercher au même endroit celui de LXXIII, parcequ'ils sont identiques. Mais nous nous demandons, à quel endroit précis devons-nous placer la scène CXIII ? Sur le relief de la colonne, l'artiste met ce camp entre la scène CXI et Sarmizegetusa. Et comme l'artiste de la colonne ne procède jamais par sauts dans la marche progressive de l'action figurée, nous devons nécessairement chercher l'endroit, où l'on pourrait localiser la scène CXI.

LA SCÈNE CXI PLACÉE À COLȚEA. MM. Petersen et Cichorius affirment que la scène CXI représente l'image de Sarmizegetusa, vue de loin. Nous croyons au contraire que la citadelle de la scène CXI n'est que l'image de la forteresse Colțea, dont les ruines aujourd'hui même dominent la vallée escarpée du ruisseau de Mori (Malomviz). Cette forteresse (voyez pl. II, fig. 2), encadrée par de montagnes hautes et abruptes, est comprise sur la colonne entre les points 294 et 297. Elle a une forme très caractéristique. Le mur d'en face est formé de deux moitiés presque égales, coupées en angle obtus ; la moitié droite a une porte avec une tour en bois audessus ; la tour a deux étages, une fenêtre plus grande en haut et deux autres plus petites en bas. L'autre moitié de gauche est plus compliquée ; une partie du mur est courbée, le reste suit une ligne droite vers la gauche. En face, nous avons un second mur, qui au point 295 a une petite porte et plus à gauche une tour à galerie. Derrière le mur on aperçoit deux tours, dont celle de droite à deux étages, est plus grande.

Eh bien, cette forteresse dace, représentée par l'artiste de la colonne dans la scène CXI, s'est merveilleusement conservée : ce n'est que la citadelle connue sous le nom de Coldsvar, ou le bourg

de Colțea. L'image reproduite à la pl. II fig. 1 est une photographie faite d'après un admirable tableau peint d'après nature par le jeune C. Stăfănescu, un peintre plein de talent ; d'ailleurs, cette image est reproduite aussi sur les cartes postales de Hatzeg. Nous voyons dans le premier plan deux tours, l'une à gauche, l'autre à droite et au milieu un mur formé de deux parties, qui se coupent en angle obtus ; derrière le mur, s'élève une troisième tour colossale ; la porte, ainsi que sur l'image de la colonne, se trouve à droite, au delà de la tour. Le mur d'enceinte est assez bien conservé, et par le cadre des fenêtres se déroule devant le spectateur le paysage le plus séduisant. Vers le sud, la vue s'étend le long de la vallée sauvage du ruisseau de Mori, jusqu'au fond, où le paysage est fermé par l'imposante masse du mystérieux Retezat, la plus haute cime de la chaîne de Hatzeg. Vers le nord, l'horizon est plus vaste, car devant les yeux enchantés se déploie jusqu'au Mureș la vallée riante et fertile du ruisseau Streiul. Mais toute la poésie de ces ruines réside dans la grandeur des murs, sur lesquels ont poussé de vieux arbres, réside surtout dans leur parfait accord avec la nature sauvage et grandiose de cette contrée.

Si nous entrons par la porte (F) de 2 m. 50 de largeur, qui se trouve sur le côté nord, nous arrivons dans une cour très étroite et de forme irrégulière, avec des constructions tout autour. A savoir : vers l'ouest, trois chambres arrangées à la file (H, I, J), dont celle du milieu est de moitié plus étroite que les deux autres (voyez fig. 2, pag. 32). Vers l'est un mur (oo) avec deux tours aux bouts (D, E) ; et vers le sud une première chambre (K) qui communique avec la cour par une porte et vers l'est avec la tour E. Enfin, vers le sud se trouve une grande tour (L) carrée, haute de 20 m. Chaque côté de la tour compte plus de 10 m. de largeur et le mur une épaisseur de 2 m. La tour devait avoir au moins trois étages ; nous le déduisons d'après les traces carrées des poutres qui servaient de planchers à chaque étage. La fenêtre du rez de chaussée, qui se trouve sur la paroi sud de la tour, est haute et large ; encadrée de grandes dalles en pierre, elle se termine en haut par un arc voûté. Il y a encore une autre fenêtre de la même forme sur le côté ouest. Cette citadelle a été bâtie pour mettre un obstacle à l'armée ennemie, qui viendrait du côté de la petite Valachie, par la vallée de la montagne Retezat.

Colțea était fortifiée d'une manière extraordinaire. D'ailleurs, malgré l'admirable position naturelle de la forteresse, bâtie sur la cime d'une montagne à pic, malgré la solidité des murs et des tours de défense, l'architecte en a ajouté encore à 5 m. vers l'est un mur extérieur (B) et un fossé (A) ; et puis, plus loin à 50 m. de la citadelle, toujours vers l'est, une nouvelle fortification : un rempart de 4 m. de hauteur, précédé par un fossé de 5 m. de largeur ; le fossé et le rempart se dirigent du sud au nord entre deux effrayants précipices.

La description de ces ruines nous prouve combien est fondée notre affirmation, que dans la scène CXI nous avons l'image de la forteresse Colțea. Nous n'insistons plus sur ce point. La forteresse Colțea est peut-être l'illustration la plus convainquante du réalisme de la colonne ; elle nous prouve jusqu'à l'évidence l'exactitude des faits figurés par l'artiste ¹⁾. Mais ce rapprochement, entre la scène CXI et la forteresse Colțea nous oblige à tirer encore une autre conclusion : les tours qui dominent les murs de la citadelle, figurée sur la colonne, semblent être construites en bois. Ce point est si évident, que l'œil observe même les clous qui servaient à joindre les différentes traverses en bois. Et détail plus significatif : on observe les têtes des clous non seulement sur le toit, mais même sur les parois des tours (voyez la tour de gauche du point 294). Et pourtant les mêmes tours dans la forteresse réelle de Colțea sont bâties, de la même manière que les constructions romaines, c'est-à-dire, en pierre, avec du mortier d'une solidité extraordinaire. Nous remarquons la même chose aux constructions de la scène LXXVI sur la cime de Selea ; ce bourg, composé de quatre édifices et de plusieurs tours, paraît être sur la colonne construit en bois, tandis qu'en réalité les ruines sont en pierres. Et nous pouvons multiplier ces exemples.

Par conséquent, nous devons tirer de ces faits la conclusion suivante : c'est à tort que les commentateurs de la colonne ont affirmé, que toutes les constructions des Daces étaient en bois. Cette affirmation ne correspond pas à la réalité ; car toutes les fois que

1) «Trajan, vainqueur des Daces, fait sculpter sur sa colonne triomphale l'exacte représentation des luttes qu'il a soutenues. Légionnaires et barbares, auxiliaires numides ou *calaphradaires* sarmates, tous paraissent sous le costume qui leur est propre, sans aucun mélange d'idéalisme, ni d'allégorie». Salomon Reinach, *La colonne Trajane*, pag. 32.

nous avons découvert une citadelle qui par la forme des murs, l'aspect de la contrée et d'autres détails, correspondait à la forteresse figurée sur la colonne, la citadelle réelle, différent en cela des indications du relief, avait les murs d'enceinte, ainsi que les autres constructions intérieures bâties en pierre. Cette conclusion, à l'appui de laquelle nous apporterons de nombreux exemples dans notre étude sur la colonne Trajane, nous a obligé à donner à la capitale des Daces l'aspect d'une citadelle, dont les tours et la plupart des constructions intérieures étaient en pierres.

LA SCÈNE CXIII REPRÉSENTE LE CAMP ROMAIN DE BALINT. Mais, pour revenir à notre point de départ, si la forteresse figurée sur la colonne dans la scène CXI se trouve placée à Colțea (Malomviz) et si, en outre, le camp romain de la scène CXIII est situé entre les scènes CXI et CXIV, — celle-ci nous représente Sarmizegetusa, — alors nous sommes obligé à chercher l'emplacement du camp à l'est et aux environs de la capitale dace. Conduit par cette idée, nous avons demandé par lettre à l'archi-prêtre roumain, N. Munteanu, s'il y avait des ruines de ce côté de Grădiște. Voici la réponse qu'il nous donne :

„La colline de Balint se trouve au nord-est de Grădiște, entre „calea lui Traian“ (la voie de Trajan) et la voie qui mène actuellement au nord vers Hatzeg; non loin de Grădiște, c'est-à-dire de Ulpia Trajana, presque à 1 km. de distance, on observe une petite colline. Les retranchements dont vous m'écrivez, d'après les renseignements fournis par un vieux sur le lieu même, avaient entouré autrefois l'entière colline de Balint. Du côté de Grădiște (c'est-à-dire vers le sud-ouest), sur une distance de 400 pas, ainsi que vers le sud-est, sur une distance de 216 pas, l'on observe distinctement aujourd'hui encore les traces du rempart; tandis que, au contraire, vers le nord et vers l'ouest même, s'il a jamais existé des remparts, les paysans les ont détruits. en les labourant. Très près de cette colline, il y a une tour ronde de 40 pas de diamètre ¹⁾; dans ses fondements on a trouvé depuis peu, d'après ce que l'on dit, des pierres en marbre façonnées de différentes formes et d'autres avec des inscriptions; je crois qu'il y avait là une tour d'observation, qui communiquait avec celle de S-te Marie de Hatzeg

1). Cette tour nous rappelle d'une manière frappante la forme ronde du camp romain de la scène CXIII.

Il y a encore un autre mur, d'après ce que l'on raconte, du côté sud de la tour. Donc, l'entière colline de Balint semble avoir été une anti-forteresse de Ulpia Trajana, c'est-à-dire de Sarmizegetusa. Les retranchements, qui entouraient la colline de Balint, sont en angle droit; par conséquent, la forteresse avait la forme d'un parallélograme ¹⁾. Je ne peux pas préciser ni la largeur, ni la hauteur de ces remparts, parcequ'il en est resté quelques traces seulement, détruits comme ils ont été par la dent destructrice du temps; seuls quelques ronces, poussés sur une cime plus élevée, sont le faible témoignage de leur ancienne existence“.

Dans ces ruines de Balint nous trouvons deux points absolument caractéristiques pour le camp: d'abord, le camp rond et puis le rempart en forme de parallélograme, qui ceint le camp. Ce qui est plus décisif encore, c'est la petite distance qui sépare ce camp de la capitale dace. C'est justement ce que l'artiste de la colonne a mis en évidence dans la scène CXIII, par ces soldats romains, qui apportent de leur camp des échelles pour escalader les murs de la forteresse dace. C'est-à-dire, notre problème se résout de la manière suivante: le camp de CXIII ressemble, ou plus exactement est identique à celui de LXXIII; d'autre part, le camp de CXIII se trouve à l'ouest de Malomviz et aux environs de Sarmizegetusa; et la preuve évidente, ce sont les soldats qui apportent les échelles du camp. Il s'ensuit, que le camp de LXXIII doit être placé aussi aux environs de Sarmizegetusa. Et en effet, dans toute la plaine de Hatzeg seulement la colline de Balint, située au nord-est de Varhely (Grădiște) contient des traces de fortifications romaines. Ces faits nous obligent, par conséquent, à joindre la scène LXXIII au groupe de Sarmizegetusa, de même que la scène CXIII doit être jointe à la capitale dace de la II guerre dacique.

Cette vérité nous aidera, croyons-nous, à éclaircir aussi les scènes de la II guerre, scènes qui se rapportent à la même Sarmizegetusa, dont les contours et les murs d'enceinte ont été faiblement esquissés dans la première.

1). Ce sont probablement les remparts en dehors du camp, remparts que nous voyons sur l'image de la colonne vers la droite et qui paraissent avoir entouré le camp rond du milieu.

SARMIZEGETUSA

DANS LA II GUERRE DACIQUE

 Certes, si le problème, concernant Sarmizegetusa dans la I guerre dacique, a pu être résolu, selon nous, avec quelque précision, nous ne pouvons dire la même chose quant à celui qui s'occupe de la situation et de l'aspect extérieur de la capitale dace, dans la II guerre dacique.

Cette fois-ci, les scènes sont plus nombreuses et les éléments, qui caractérisent la contrée, les murs d'enceinte et les différents côtés de la citadelle, sont beaucoup plus variés que dans la première guerre. En outre, l'artiste étant obligé à figurer sur son relief le long siège de la ville, force a été pour lui de représenter un grand nombre de scènes, qu'il devait pourtant séparer l'une de l'autre, quoiqu'elles se développassent dans le même cadre ; et la difficulté était d'autant plus grande pour lui, que l'artiste considérait l'action, qui se passait entre les hommes, plus importante que l'aspect du terrain où elle avait eu lieu. Souvent l'artiste, pour préciser l'endroit où l'action se déroulait, s'est contenté à nous présenter seulement quelques notes caractéristiques, qu'il a dissimulées parmi d'autres détails, destinés à préciser l'action. C'est à nous de chercher ces notes caractéristiques et de les saisir dans toute leur importance.

Dans ce but, nous devons faire l'analyse des quatre groupes connus et chercher les éléments qui sont communs et ceux qui sont propres et spécifiques à chaque groupe. Par cette comparaison,

— qui d'ailleurs a été faite par M. Petersen avant nous,—le problème de la forme de Sarmizegetusa sera, croyons-nous, définitivement résolu.

COMPARAISON ENTRE LE IV ET LE III GROUPE. En ce qui concerne le IV groupe, M. Petersen a démontré jusqu'à l'évidence, qu'il représente la capitale dace, tombée au pouvoir des Romains, pendant la II guerre dacique. Selon le même savant, l'image de la ville est identique, dans ses éléments essentiels à celle de Sarmizegetusa du I groupe. D'ailleurs, ces deux groupes¹⁾ ont comme points communs: la tour ronde de gauche, le terrain accidenté et le petit ruisseau au lit sinoueux, qui descend la pente vers le spectateur, le nombre des portes (4 dans les deux groupes), l'inclinaison du terrain en pente douce vers le premier plan et enfin le mur composé de pierres de taille. En dehors de ces concordances, il y en a pourtant des différences aussi, par exemple les deux tours de 337 et 338 (IV groupe) et les murs en biais de 339 et 342 qu'on a ajoutés plus tard. Mais nous nous demandons: pourquoi a-t-on bâti ces accessoires et quel est leur sens? La comparaison minutieuse entre les images du IV et celles du III groupe nous en donne la réponse. L'aspect du terrain et la direction irrégulière des murs d'enceinte sont les mêmes dans les deux groupes (voyez pl. III, fig. III et IV). Les citadelles du IV et du III groupes ont communs les points suivants: la manière dont le sol est représenté avec les murs d'enceinte dans leurs continuelles montées et descentes; la manière dont le mur est construit, avec ses détours et ses fortifications intérieures, le nombre des portes fixées presque aux mêmes endroits et aux mêmes intervalles. La ressemblance va même jusqu'aux détails les plus insignifiants: ainsi, les deux groupes ont leur côté gauche (le III groupe en 322—325 et le IV groupe en 337—339) sillonné de collines, qui descendent en pente rapide du fond vers le spectateur: l'artiste nous indique cette inclinaison du terrain par l'arrangement des maisons et des tours. Il n'y a qu'une seule différence: dans le III groupe les tours ont à côté d'elles un mur couronné par de créneaux, mur qui manque dans le IV groupe,

1. Pour bien comprendre ce chapitre, il est nécessaire que le lecteur ait continuellement devant ses yeux les figures de la pl. III, où sont reproduites les images de chaque groupe.

quoique les tours soient placées aux mêmes endroits. D'ailleurs ces différences peuvent être aisément expliquées. Ainsi, par exemple, dans le IV groupe (en 337) l'on observe une tour avec une coupole, qui manque dans le III groupe à la même place; de même, dans le III groupe il y a des constructions qui n'ont pas de similaires dans le IV groupe.

En général, ces différences s'expliquent par le fait, que la ville a été représentée à des époques différentes; et par suite, elle a subi des transformations; soit que les anciennes constructions avaient été incendiées par les Daces, soit que d'autres y avaient été ajoutées plus tard. Ces différences n'ont pas empêché pourtant M. Petersen de tirer la conclusion incontestable, que la ville représentée dans le III groupe est la même que celle du IV et par conséquent, la même que celle du I groupe, c'est-à-dire, Sarmizegetusa de Décébale. Et, nouvelle conclusion: la vue de la citadelle du III groupe est prise aussi du nord, comme elle l'avait été dans les deux derniers groupes (I et IV), ayant par conséquent à gauche l'orient et l'occident à droite.

FORTIFICATIONS ACCESSOIRES AU CÔTÉ NORD. Mais il y a une question encore qui doit être éclaircie: quel est le sens du retranchement à palissade, figuré entre 329 et 330, ainsi que le mur à la tour carrée en 330 et la tour ronde en 331 du III groupe? L'artiste de la colonne nous rappelle ces murs dans le IV groupe, là où l'on voit, à l'intérieur en 342, le mur en biais. MM. Cichorius et Petersen supposent que le mur en biais surtout, avec les tours de 330 et 331, est un mur intérieur, qui sépare la citadelle en deux parties. Selon nous, au contraire, c'est un système particulier, employé par l'architecte dans le but de raffermir un point vulnérable de la citadelle.

Nous avons dit plus haut, que la vue de la ville du III groupe est prise du nord; par conséquent, l'artiste a figuré depuis 327 jusqu'en 332, selon toute probabilité, le côté nord de Sarmizegetusa. Mais, la ville est traversée, dans la direction du sud au nord par le ruisseau Clopotiva, qui la sépare vers l'ouest en deux parties inégales. On peut reconnaître le lit du ruisseau dans le III groupe d'après la dépression qui s'étend depuis 328 jusqu'en 331. Le mur d'enceinte de la citadelle devait traverser ce lit et laisser un passage aux eaux du ruisseau: il paraît que ce passage se trouve justement à l'endroit du trou rond, entre 329 et 330. Ce passage

était un point vulnérable et devait être fortifié à tout prix ; c'est justement ce que l'artiste a fait : il a utilisé la pente de la colline de gauche ¹⁾, qui commençait en 328 et décrivait une courbe à droite et vers le fond jusqu'en 330. Cette colline assez haute et presque à pic, — elle dominait même le mur d'enceinte en 328, — était fortifiée par un *agger* à palissade et vers la droite elle était soutenue par une tour, qui servait aux défenseurs de la ville de frapper en face les assaillants, qui auraient pénétré par le lit du ruisseau. Derrière la tour était bâti un mur en pierre, couronné par de créneaux ; ce mur s'appuyant à gauche sur le retranchement à palissade, se terminait à la tour ronde de 331. De cette manière, le point faible de la citadelle, c'est-à-dire, le passage des eaux du ruisseau à travers le mur d'enceinte, était défendu à gauche, par le retranchement à palissade, à droite par le mur en pierre et enfin, de face par la tour carrée et celle ronde de 331.

LE II GROUPE REPRÉSENTE LES CÔTÉS SUD ET OUEST.

Passons maintenant à l'étude du II groupe. Cette fois-ci les difficultés sont d'autant plus grandes, que les éléments de comparaison sont moins nombreux. C'est à elles que l'on doit l'erreur dans laquelle sont tombés les autres commentateurs de ce groupe de la colonne. Même M. Petersen, cet esprit sagace et d'une rare précision scientifique, s'est laissé séduire par des ressemblances, qui au fond n'étaient que factices, surtout les ressemblances, qu'il croit avoir trouvées entre les scènes du III et du II groupe. Pour mieux expliquer ce groupe, nous sommes obligé à faire une description plus détaillée des scènes qui le composent. Voici en quelques mots les éléments distinctifs de ce groupe : nous voyons à gauche, en 301—304, un rocher escarpé qui domine les environs ; ce rocher qui à partir de 304 s'abaisse continuellement, porte sur son sommet des murs bâtis en pierre polygonale ; ces murs, qui ont deux rangs de galerie par derrière, sont couronnés en haut par de créneaux. Une tour en 304 : à partir de ce point, le mur polygonal, en

1. Il faut nous rappeler que l'intérieur de Sarmizegetusa, en dehors des collines parallèles à l'est et à l'ouest du ruisseau Clopotiva, était traversé par une troisième colline qui allait parallèlement aux autres, un peu plus à l'est. De cette manière l'intérieur de la citadelle était composé d'une série de petites collines séparées par des vallées peu profondes. Cette configuration du sol explique les zigzags du mur d'enceinte du côté nord, qui monte et descend les pentes des collines.

décrivant un arc, descend encore jusqu'en 305 où il atteint le point le plus bas ; de là, il commence à s'élever vers la droite. Deux portes avec des *vinca* et des *pluteus* entre elles, percent en 305 et 307 le mur, qui disparaît presque au bord supérieur du relief ; à cet endroit nous voyons ces curieuses machines de guerre, dont l'explication a été donnée par MM. Cichorius et Petersen. Entre les points 308 et 309, à l'endroit où l'arbre atteint le bord supérieur du relief, le terrain descend un peu, puis il suit quelque temps (en 309—311) au même niveau, pour redescendre plus bas encore. Deux tours en 312, dont l'une est à peine visible une troisième un peu plus loin à droite, derrière laquelle en 314 s'élève une quatrième, qui clôture la première partie du mur, qui monte de nouveau vers la droite jusqu'en 315. En face de la troisième tour, le mur polygonal cesse, pour faire place à un autre bâti en pierres de taille. A ce même endroit s'ajoute par dehors un second mur qui, après plusieurs détours, vient se joindre plus loin au mur principal, après avoir enfermé un espace presque rectangulaire. En résumé, le côté ou les côtés de ce groupe de scènes commencent sur la cime d'une colline, puis, après avoir descendu jusqu'à un certain point, s'élève, continuellement jusqu'en face de l'arbre en 300 : à partir de ce point il suit en ligne droite sur un terrain plat mais élevé, ensuite il descend en pente rapide pour s'élever jusqu'en 315 où il atteint son hauteur maximum.

Si nous comparons l'aspect du terrain et du mur dans ce II groupe à celui des groupes I, III et IV qui sont, comme nous l'avons déjà dit, l'image des côtés est et nord de Sarmizegetusa, nous sommes plutôt surpris des différences qui existent entre ces groupes que de leurs points communs. Mais cette comparaison est encore plus instructive entre les groupes II et III.

Le terrain dans le II groupe constitue au centre un plateau assez élevé (du point 307 jusqu'en 311) avec des dépressions d'un côté (de 304 jusqu'en 306) et de l'autre (de 311 jusqu'en 313) ; au delà de ces dépressions le terrain commence de nouveau à s'élever. Au contraire, dans le III groupe le terrain constitue au centre une dépression (de 327—331), qui s'élève à droite et à gauche, vers les extrémités. L'aspect extérieur du mur est également différent dans les deux groupes : polygonal dans le II, il est composé de pierres de taille aux assises régulières dans le III groupe ; le mur décrit

entre 326—327 une ligne concave dans le II groupe, au contraire, au même endroit dans le III il suit une ligne convexe (entre 304—305). Les fortifications accessoires ajoutées aux deux groupes sont différentes par l'aspect, par la construction et par leur position, en rapport avec le mur d'enceinte. Dans le III groupe ces fortifications se trouvent à l'intérieur de la citadelle, dans le II au contraire, elles sont à l'extérieur; dans le III elles ont une forme triangulaire flanquées par des tours à gauche, tandis que dans le II elles sont rectangulaires et avec des tours à droite. Ces deux groupes se distinguent aussi par le nombre des portes et par la manière dont elles sont distribuées : dans le III elles sont placées vers le centre de la ligne du mur d'enceinte et dans le II groupe au contraire, elles sont beaucoup plus nombreuses et réparties plutôt vers les extrémités. Enfin, au II groupe l'artiste a ajouté aussi de *vinea*, des *phiteus* et les curieuses machines de guerre de 307 et 309, qui manquent aux autres groupes.

Par conséquent, il n'y a presque aucune ressemblance entre ces deux groupes; au contraire, l'artiste a mis en pleine lumière les différences, qui ne sont pas dues pourtant à la négligence de l'artiste, comme on l'a affirmé¹⁾. Nous croyons que toutes ces différences ont été accentuées par l'artiste dans un but bien déterminé : il a eu l'intention de mieux mettre en évidence pour le spectateur l'idée, que les côtés représentés dans les groupes I, III et IV ne sont pas les mêmes que ceux du II groupe; et comme l'artiste nous a présenté dans le III groupe les côtés est et nord, il s'ensuit nécessairement, que dans ce dernier groupe, il a eu en vue d'autres côtés.

Quels sont donc ces côtés? D'abord, nous pourrions dire *a priori*, qu'il ne peut être question que des côtés ouest et sud. D'ail-

1). Il ne faut pas croire que ces différences soient dues à la négligence de l'artiste; car, c'est invraisemblable de croire qu'un artiste, au lieu de faciliter sa tâche ne cherchât qu'à la rendre plus difficile: certes, le mur en pierres polygonales est pour l'artiste beaucoup plus difficile à exécuter, que le mur bâti en pierres de taille. Et en outre, pourquoi l'artiste, après avoir représenté le mur d'enceinte en pierres polygonales, aurait-il changé son système brusquement en 313, pour l'exécuter plus loin d'après la forme employée dans les trois autres groupes? Ne serait-il plus logique d'admettre que dans ce groupe il y ait un motif plus puissant, qui aurait forcé l'artiste à procéder de la sorte? Est-ce que celle-ci ne doit pas être une preuve évidente du sentiment réaliste, qui a conduit l'artiste à représenter une partie du mur sous la forme, inusitée (polygonale) et l'autre d'après l'ancien système?

leurs, Sarmizegetusa ayant une forme rectangulaire¹⁾, l'artiste était contraint, après avoir représenté deux côtés du rectangle (les côtés est et nord), de nous montrer les deux autres aussi (les côtés ouest et sud). En vérité, si nous laissons de côté le camp romain de CXIII, le II groupe est composé de deux parties égales, séparées par l'arbre de 309. Mais, laquelle de ces deux parties représente le côté sud et laquelle le côté ouest? La réponse nous est donnée par l'image même des scènes. Dans la première partie de gauche le profil des murs d'enceinte, après une dépression, s'élève continuellement vers la droite, jusqu'à l'arbre de 309. Eh bien, c'est seulement le côté ouest de Sarmizegetusa qui pouvait avoir ce profil: parce que le terrain,—nous l'avons vu plus haut,—s'élevait progressivement vers le sud, où à l'angle sud-ouest il atteignait le point culminant; il est à remarquer, que la petite dépression figurée dans la scène CXIII de la colonne, en 304—305 nous la trouvons sur le terrain réel un peu plus au sud de l'angle nord-ouest du camp romain de Sarmizegetusa²⁾. L'autre partie de droite de ce groupe est représentée au contraire, suivant d'abord une ligne droite à un niveau élevé; ensuite, s'inclinant en pente rapide, pour s'élever plus loin vers la droite, elle forme presque au milieu une dépression qui ressemble au profil d'une vallée. Donc, ce côté commençait sur le sommet d'une colline, descendait au fond d'une vallée pour finir, après avoir gravi la pente, sur le sommet d'une autre colline. C'est une ressemblance de plus: car le côté sud de Sarmizegetusa était plus élevé aux angles et descendait en pente douce vers l'intérieur, où se trouvait le lit du ruisseau Clopotiva.

Cet emplacement des deux moitiés du groupe est confirmé aussi par quelques détails représentés par l'artiste dans deux points différents: en 305—307, où se trouvent ces *vinca* et *pluteus* sur la hauteur des murs et en 312—314, où l'on remarque les fortifications extérieures, ajoutées au mur d'enceinte. Ces *vinca* et *pluteus* nous rappellent les fortifications daces sur le côté ouest (b—A') du I groupe. Est-ce que la répétition de leur image, dans le II groupe, ne peut-il pas avoir le rôle d'une indication plus précise, pour guider le spectateur? D'ailleurs, pareilles aux retranchements du côté nord, con-

1). C'est une conclusion qui découle de la forme de Sarmizegetusa du I groupe.

2). L'angle nord-ouest de la citadelle était situé sur un rocher escarpé, qui s'élevait brusquement au-dessus du niveau de la plaine.

struits pour défendre l'issue du ruisseau Clopotiva, de même dans le II groupe, ces fortifications de 312—315 ont été bâties, croyons-nous, dans un but purement stratégique : c'est-à-dire, de protéger l'entrée du ruisseau dans la citadelle. Ce passage a été raffermi par un système de plusieurs tours, élevées le long du mur principal en 312—313 ; à cet endroit se trouvait sans doute aussi la porte principale d'entrée ; il a été raffermi aussi par le mur secondaire, qui commençait en 313, et qui, après plusieurs détours, se rattachait de nouveau au mur principal en 315. Ce mur, qui enfermait un champ plus ou moins rectangulaire (voyez fig. 3, p. 45, u-v-a), avait la destination d'empêcher l'attaque des ennemis, qui auraient essayé à pénétrer dans la citadelle, en arrivant du côté sud, par le lit du ruisseau Clopotiva. Les restes de ces fortifications étaient en partie conservés à la fin du XVIII-ième siècle, car le baron de Hohenhausen les indique à l'extérieur des murs, du côté sud, dans le plan qu'il a levé sur les ruines du camp romain ; elles sont marquées sur le plan de l'ingénieur Polonic par la lettre a (voyez fig. 1, p. 6.). Par conséquent, il en résulte d'une manière indiscutable, que l'artiste de la colonne a représenté, dans les scènes du II groupe, les deux côtés ouest et sud de la citadelle dace.

Par cette supposition on explique encore un autre détail qui était un énigme pour nous : pourquoi l'artiste a-t-il figuré le mur d'enceinte de ce groupe d'une manière inusitée sur la colonne, c'est-à-dire le mur, au lieu d'être constitué de pierres de taille aux assises régulières, comme partout ailleurs, nous le voyons au contraire formé jusqu'en 313 de pierres polygonales ? Est-ce un simple caprice de l'artiste, ou bien c'est l'intention évidente de sa part de nous montrer la voie et nous indiquer son but ? La seconde alternative est la plus vraisemblable : elle est mise en relief encore par un autre détail, que l'artiste a intentionnellement indiqué dans la scène LXXV du I groupe. Nous nous rappelons que le côté sud de Sarmizegetusa était figuré dans ce groupe seulement par un fragment de mur c—o (voyez pl. III, fig. 1) en pierres de taille, qui commençait en 192 pour finir à l'ouverture ovale de c—a'. Le reste du mur, qui formait le côté sud, manquait. Alors, l'explication s'ensuit d'une manière logique : dans la I guerre, Sarmizegetusa était entourée seulement sur les côtés est et nord, d'un mur en pierre,—d'ailleurs inachevé ; du côté sud il n'y avait que le fragment c—o. Le reste (c'est-à-dire, le côté sud et le côté

ouest) au contraire, n'étaient défendus que par un rempart en terre (*agger*), soutenu de distance en distance par une palissade, des *vinea* et des *pluteus*.

Mais le roi Décébale, ayant reconquis sa capitale, après avoir chassé ou détruit la garnison romaine, laissée par Trajan dans Sarmizegetusa, prit la décision de la fortifier d'une manière formidable. Dans ce but, il termine les murs d'enceinte des côtés est et nord, laissés inachevés à la fin de la I guerre dacique, et en même temps, il remplace les remparts en terre des côtés ouest et sud par des murs en pierres. Ce nouveau mur a été bâti en petits moellons à peine dégrossis, joints avec du mortier très résistant. Ce noyau, ainsi formé, n'a plus été revêtu sur les deux faces, comme d'habitude, par l'épaisse enveloppe en pierres de taille. Aussi, l'aspect extérieur de ce mur était tout différent de celui bâti en pierres de taille. C'est là la cause, pourquoi l'artiste de la colonne a figuré, dans les scènes du II groupe, le mur d'enceinte formé de pierres polygonales et non pas rectangulaires.

Mais là où il y avait le point faible de la citadelle, c'est-à-dire, à l'entrée du ruisseau Clopotiva, l'architecte s'est vu dans la nécessité d'ajouter de nouvelles défenses : il a d'abord élevé les fortifications extérieures de 312—315, dont nous avons parlé plus haut et ensuite il a donné au mur d'enceinte une puissance de résistance plus grande, en recouvrant sur les deux faces le noyau en moellons par une enveloppe en pierres de taille. Le reste du mur d'enceinte, qui va directement de la tour de 313 vers l'angle de 315 était, même pendant la I guerre dacique, bâti en pierres de taille : c'est précisément le mur c—o du côté sud (voyez pl. III, fig. 1). Et voilà comment un détail, en apparence insignifiant, peut nous mettre en relief l'idée, que l'artiste, dans la série des scènes du II groupe, a représenté les côtés ouest et sud de la capitale dace.

D'ailleurs, l'artiste devait naturellement rendre dans sa chronique en pierre l'image complète de Sarmizegetusa, vue de tous les côtés et non pas seulement les côtés est et nord. C'est ce qu'il a fait : parmi les quatre groupes figurant la capitale dace, le premier nous rend une Sarmizegetusa, qui n'était pas assez bien fortifiée ; le second groupe nous montre l'image de la citadelle au moment de l'assaut général, que les soldats romains donnent sur tous les côtés à la fois ou mieux peut-être sur les côtés sud et ouest, où les fortifications

étaient moins formidables ; le troisième groupe nous fait connaître les péripéties émouvantes qui eurent probablement lieu parmi les Daces, au moment de la catastrophe finale et enfin, le dernier groupe nous représente l'image de Sarmizegetusa ruinée et ravagée, mais tombée au pouvoir des Romains. Par la chute de la capitale dace et plus tard par la mort de Décébale le sort d'un des plus vaillants et vigoureux peuples de l'antiquité est définitivement scellé.

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
PRECVÎNTARE	1
CAPITOLUL I.	
ISVOARELE PENTRU RECONSTITUIREA SARMIZEGETUSEI	3
CAPITOLUL II.	
FORMA SARMIZEGETUSEI DUPĂ RELIEFELE COLUMNEI	22
CAPITOLUL III.	
SARMIZEGETUSA IN AL II REZBOI DACIC	36
CAPITOLUL IV.	
DESCRIEREA SARMIZEGETUSEI RECONSTITUITE	44
REZUMATUL FRANCES	
CAPITOLUL I	
55	
CAPITOLUL II.	
71	

